શ્રી જૈનતત્ત્વ પ્રશ્નોત્તર.

અર્પણ

જેણે

પોતાની

જીવન કલાને

આત્માના પ્રેરણાદાયી

તત્વોરૂપી પીંછીઓદ્વારા

વૈરાગ્યના રંગોથી રંગી છે,

અન્યને રંગવાની પણ તેમની જ રઢ

લાગી છે, અને અજેયપણું જ

પ્રાપ્ત કરવામાં સ્વકર્ત

વ્યની ઇતિશ્રી

માની છે

તેવા

વીર, ધીર આત્માઓને અર્પણ

પ્રકાશક

વિષયાનુક્રમ



ભૂમિકા

સુખ એ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ છે, જ્યારે સાચુ સુખ મળતુ નથી ત્યારે જ કલ્પિત સુખની ઇચ્છા જાગે છે

સાચુ સુખ આત્મામા જ છે અને મિથ્યા સુખ દુખ પુર્ણ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ બાહ્ય પદાર્થોમા જ છે જીવ જ્યાસુધી સત્ય તત્વોનુ જ્ઞાન કરતો નથી ત્યાસુધી તેને ઇન્દ્રિય ભોગ બહુ ગમે છે ત્યારે જીવ સત્ય તત્વનો બોધ પામે છે ત્યારે તે વિષયભોગોને હલાહલ ઝેર જેવા ગણી તેનો ત્યાગ કરે છે અને સ્વસુખનો ભોગી બને છે

આત્માને દુખ આપનાર તેના સાચા શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ હિંસા અસત્ય, મદ્યમાંસિકના વિકારો, ધનમોહ ક્રોધ અહંકાર કપટ લોભ રાગદ્વેષ નિંદા પ્રમાદ આદિ છે તેને જીતવા પ્રયત્ન કરે તે જ જૈન કહેવાય છે

આ બાહ્ય શત્રુઓનો નાશ કરવાના સાધન સમ્યગ્ (સત્ય) જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને તપ છે પ્રથમ યથાર્થ જ્ઞાન બોધ કરે તો સત્ય શ્રદ્ધારૂપી સમકિતગુણ પ્રગટ થાય છે આ જ્ઞાન દર્શન પ્રાપ્ત કરનાર સમ્યગ્ ચારિત્ર અને તપગુણને પ્રગટ કરી શકે છે

જ્ઞાનના મુખ્ય બે પ્રકાર છે એક વ્યવહારિક બીજુ તત્વજ્ઞાન જે એક જ ભવમા થોડી કીર્તિ અને બાહ્ય સુખો આપી શકે છે તેને વ્યાવહારિક જ્ઞાન કહે છે અને જે દરેક સ્થીતિમા આત્માને સાચી શાન્તિ અને સત્ય સુખ આપે છે તેને તત્વજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન કહે છે

તેથી જ દરેક તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયે પ્રથમ વાણીમા આત્મજ્ઞાનનો જ ઉપદેશ આપે છે

જૈનશાસ્ત્ર બાર ભાગમા વહેંચાયેલ છે જેને બાર અગ (ધ્વ ભાગ) કહે છે તેમા પહેલુ શ્રી આચારાગ શાસ્ત્ર છે, તેમા બે શ્રુતસ્કધ છે પહેલો શ્રુતસ્કધ બ્રહ્મચર્ય છે બ્રહ્મ એટલે આત્મા અને ચર્ય સ્વરૂપ વિચાર—નામનો છે તેના પહેલા અધ્યયનના પહેલા વચનમા એવુ આવે છે કે 'આત્માનું સ્વરૂપ શુ છે? કયાથી આ તે છે? કયા જવાનો છે? તે શાથી બધાય છે? કેવી રીતે મુક્ત થાય છે? વિગેરે વિસ્તારથી વિવેચન છે

વતમાનમા તત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની અતિ જરૂર છે તેનાથી વચિત આત્મા અજ્ઞાનથી દુ:ખી થઈ રહ્યો છે અને મિથ્યા—મોહ સુ મમા મૂઝાઇ રહ્યો છે

વતમાનમા હિંસા, અસત્ય ક્રોધ મોહ આદિનો ત્યાગ, તત્વજ્ઞાનના અભાવને લીધે કઠણ દેખાય છે આત્માને અનુભવપૂર્વક તત્વજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે પોતાનું શરીર અને દરેક પ્રકારની વસ્તુ જડ સમજે છે તેને સ્વ તરિકે માનતો નથી અને સ્વપ્નમા પણ ઇચ્છતો નથી સકલ્પ થવાનું કારણ તત્વજ્ઞાનની ખામી છે

સાચો સુખાર્થી મોક્ષાર્થી તત્વજ્ઞાનની જ શોધ કરશે જગતમા સાર વસ્તુ આત્મા છે બિચારુ જડ અને અમા છે આપણે આત્માને ઓળખતા થઈ જઇએ તો બધુ જાણ્યુ સમજવુ શાસ્ત્રમા પણ કહેલ છે કે જે એક જાણ્યુ તે સર્વ જાણ્યુ જે એક આત્માને જાણે છે તે બધુ જાણે છે 'જે સર્વ જાણ્યુ સો એક જાણ્યુ' જગતના સર્વ પદાર્થને પોતાના આત્માથી ભિન્ન જાણે છે તે એક આત્માને જાણે છે

એક પૂર્વાચાર્ય મહારાજ ફરમાવે છે કે

'સાર અગરૂ લી શાસ્ત્ર—સમુદ્રનુ મથન કરી જ્ઞાનીઓએ તત્વ કાઢયા છે અને તે સ્વ—પરને જુદા ઓળખાવનાર ભેદજ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન) તથા પર એટલે હિંસા, વિષય કષાયનો ત્યાગ અને સ્વ એટલે

પોતાના ગુણોમાં રહેવું એ ચારિત્ર છે આ રત્નો આપણને સહજે મળેલ છે તો અપૂર્વ તત્વજ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી આ નરભવ સફળ કરવો જોઇએ '

જે નિકટભવી આત્મા હોય છે તેને આત્મજ્ઞાન એટલે તત્વજ્ઞાન જાણવાની શિખવાની ગરજ પ્રગટે છે

તત્વનું જ્ઞાન કરી તેનો નિશ્ચય કરવાથી જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે ધર્મરત્નનું બીજ સમકિત છે ને ફળ મોક્ષ છે બીજ વિના ફળ ન હોય તેમ સમકિત વિના મોક્ષ નથી આજે જેટલા રાગદ્વેષ, ક્લેશ કંકાસો થઇ રહ્યા છે તે બધા તત્વજ્ઞાનની ખામીના પ્રતાપ છે

શરીર સમાન ધર્મક્રિયા છે અને ચૈતન્ય સમાન તત્વજ્ઞાન છે જ્યારે જીવ વિનાનું શરીર થાય છે ત્યારે ગંધાઇ જાય છે, તદ્વત્ ધારે તત્વજ્ઞાન વિનાની સમાજ થાય છે ત્યારે ક્લેશ, કદાગ્રહ ને કંકાસ ઉત્પન્ન થાય છે વિષયવાસના અને ઇંદ્રિય સુખની ઇચ્છાઓ પ્રદિપ્ત થાય છે માટે દરેક ધર્મના સમૂહે પોતાના ધર્મની ક્રિયામાં રહેલ ગુપ્ત તત્વો સમાજને પ્રગટરૂપે સમજાવી નવચેતન અર્પવું જોઇએ જૈનધર્મ તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે છતાં આજે પ્રમાદના લીધે તત્વજ્ઞાન કોઇ વિરલ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે તેની પ્રાપ્તિ બાળક વૃદ્ધ યુવાન સ્ત્રી, પુરુષ દરેક સહેલાઇથી કરી શકે તેવા આશયથી શ્રી જૈનતત્વ પ્રશ્નોત્તર નામનું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે સાધન વાંચ્યા પછી આ જ્ઞાનથી આત્મહિત દેખાય તો પ્રશ્નોત્તરો કંઠસ્થ કરી રાત્રે શાંત મગજથી તે ઉપર ચિંતવન કરવું જેથી અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટશે અને સમકિતગુણ શિઘ્ર પ્રગટ થશે

' દ્રવ્યાનુયોગ ભણતાં થકાં, ટળે મિથ્યાત્વ દૂર
સમકિત સહજે આવે મળી વર્તે આનંદ પૂર

બાળકને પૂછીએ કે સમુદ્ર કેવડો મોટો છે તેના ઉત્તરમાં તે હાથ પહોળા કરી મોટાઇ બતાવે તેમ આ મહાન વિષય જૈનતત્વ

પ્રશ્નોત્તર' લખવાનુ કામ આ-અ પણ લેખક માટે એ હસ્તદ્વારા નમુદનુ પ્રમાણ બનાવવા બરાબર છે શાસ્ત્ર સમુદ્ર અને તત્વજ્ઞાન અનન્ત છે તેના અનન્તમા ભાગને પણ સમજવાની બુદ્ધિ શક્તિ કે પુરુષાર્થ નથી જ્ઞાના વર્મ રાગ અને અન્ય ઉપભાવને વશ થઇ પ્રયત્ન કર્યો છે આમા અનેક ભુલો હશે તે બ ન દુ મ્હારી ખામી ગણુ છુ અને અન્તઃકરણથી પશ્ચાતાપ કરુ છુ વાચનાર હંસવત્ સાર ગ્રહણ કરી પોતે હસથી વધારે ઉત્તમ મનુષ્યના ઉચ્ચ ગુણોના ધારક બને ભુલો પ્રકાશકને લખી જણાવનાથી આ પુસ્તકની દ્વિતીય આવૃત્તિ વધુ શુદ્ધ બનશે

આ પ્રશ્નોત્તર તૈયાર કરવામા જૈન સિદ્ધાત પ્રવેશીકા દ્રવ્ય સગ્રહ, કર્મગ્રથ અને બીજા અનેક શાસ્ત્ર ગ્રંથાદિની સહાય લીધી છે તે માટે તેના ગ્રથકર્તા, અર્થકાર અને પ્રકાશકોનો અતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ

પ્રકાશક.



॥ श्री वीतरागायनमः ॥

શ્રી જૈન તત્ત્વ-પ્રશ્નોત્તર.



(મંગલાચરણ)

(૧) णमो अरिहंताणं णमो० નમસ્કાર કરૂં છું અરિ રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપી શત્રુ हंताणं=હણ્યા, નાશ કર્યો છે જેમણે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપી શત્રુનો નાશ કર્યો છે તેવા અરિહંત દેવને નમસ્કાર કરૂં છું હું પણ રાગ, દ્વેષ મોહરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરીશ ત્યારે ધન્ય થશે શ્રી અરિહંતદેવે ૧ અનંતજ્ઞાન, ૨ અનંતદર્શન, ૩ અનંત આત્મિક સુખ, ૪ અનંત આત્મશક્તિ એ ચાર ગુણ રાગદ્વેષ મોહનો નાશ કરી પ્રગટ કર્યા છે અને મારી આત્મામા તે ઢંકાએલ છે હું પણ તે પ્રગટ કરવાને આજથી રાગ, દ્વેષ, મોહ ઘટાડવાનો નિશ્ચય કરૂં છું

ચોપાઈ

ચાર ઘાતીયા કર્મ નિવારી, જ્ઞાન દરસ સુખ બલ પ્રકાશ,
પરમોદારીક તન ગુનવંત, ધ્યાઉં શુદ્ધ સદા અરહિંત ॥૧॥

(૨) णमो सिद्धाण-णमो० નમસ્કાર હોજો, सिद्धाण० શ્રી સિદ્ધભગવંતજીને જેમણે સર્વ કર્મ નાશ કરી આત્માના સર્વ ગુણો પ્રકટ કર્યો છે તેવા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરૂં છુ, હું પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ દ્વારા સકલ કર્મ નાશ કરી સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરીશ ત્યારે ધન્ય થશે

ચોપાઈ

કરમ કાયનાસે સબ થોક દેખે જાનેં લોકાલોક,
લોક શીખર થીરપુર સાકાર, ધ્યાઉં સિદ્ધ સુખી અવિકાર ॥૨॥

(૩) णमो आयरियाण-णमो० નમસ્કાર કરૂં છુ શ્રી આચાર્ય મહારાજને જેઓ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એ પાચ આચાર પોતે પાળે છે, બીજાને પળાવે છે, તેવા આચાર્ય માહારાજને વંદન કરૂં છુ હું પણ પાચ આચાર પાળીશ ત્યારે ધ ય થશે

ચોપાઈ

દર્શન જ્ઞાન પ્રધાન વિચાર, વ્રત તપ વીરજ પંચાચાર,
ધરે ધરાવે ઔરની પાસ, ધ્યાઉં આચારજ સુખરાશ ॥૩॥

(૪) णमो उवज्झायाण-णमो નમસ્કાર કરૂં છુ उवज्झायाण શ્રી ઉપાધ્યાય મહારાજને જેઓ અપૂર્વ જ્ઞાન પોતે શીખે અને બીજાને શીખાવે છે તેવા ઉપાધ્યાય માહારાજને વંદન કરૂં છુ હું પણ અપૂર્વ જ્ઞાન હમેશા શીખીશ અને બીજાને શીખાવીશ ત્યારે ધ ય થશે

ચોપાઈ

સમ્યક્ રત્નત્રય ગુનલીન, સદા ધરમ ઉપદેશ પ્રવીન,
સાધુનીમેં સુખ કરૂણાધાર ધ્યાઉં ઉપાધ્યાય હીતકાર ॥૪॥

(૫) णमो लोए सव्वसाहूणं=णमो= નમસ્કાર કરૂ છુ લોए લોકને વિષે વિચરતા सव्व=સર્વ साहूणं=સાધુ મુનિવરોને, જેઓ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, એ પાચ મહાવ્રત પાળે છે તેમને હુ વદન કરૂ છુ હું પણ હિંસા, જુઠ, ચોરી, વિષયસેવન, અને ધન મોહ છોડી પાચ મહાવ્રત ધારી થઇશ ત્યારે અહોભાગ્ય થશે

ચોપાઈ

દર્શન જ્ઞાન સુગુણ ભડાર, પરમ મુનિવર સુદ્રાધાર,
સાધે શીવમારગ આચાર, ધ્યાઉ સાધુસુગુન દાતાર ॥૫॥

૧ પ્રશ્ન—જૈન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જેઓ આત્માના અતરગ એટલે અદરના શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હિંસા, અસત્ય, વિષયવાસના અને રાગદ્વેષને જીતવા (ત્યાગ કરવા) પ્રયત્ન કરે છે તેને જૈન કહે છે

૨ પ્રશ્ન—જીન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જેમણે આત્માના અતરગ શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હિંસા, અસત્ય, વિષયવાસના, અને રાગદ્વેષ, સર્વથા પ્રકારે જીત્યા છે (નાશ કરેલ છે) તેને જીન કહે છે

૩ પ્રશ્ન—અતરગ શત્રુઓને જીતવાથી શુ લાભ થાય?

ઉત્તર—આત્માના મુખ્ય ચાર ગુણ પ્રગટ થાય છે અનત જ્ઞાન, અનતદર્શન અનત આત્મિક સુખ અને અનત વીર્ય (આત્મશક્તિ)

૪ પ્રશ્ન—અતરંગ શત્રુઓને જીતવાનો શુ ઉપાય?

ઉત્તર—પ્રથમ તત્ત્વનુ એટલે દ્રવ્યાનુયોગનુ જ્ઞાન કરી સમકિત અને ચારિત્રગુણ પ્રગટ કરવાથી આ શત્રુઓ જીતી શકાય છે

૫ પ્રશ્ન—તત્ત્વ એટલે શુ?

ઉત્તર—સત્ય વસ્તુ યથાર્થ વસ્તુ સારભૂત વસ્તુને તત્ત્વ કહે છે તેનુ બીજુ નામ દ્રવ્ય પણ છે

૬ પ્રશ્ન—પ્રશ્ન પુછવાથી શુ લાભ થાય?

ઉત્તર—વિનયપૂર્વક સદ્‌ગુરૂને પ્રશ્ન પૂછવાથી અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો નાશ થઈ સત્ય જ્ઞાન અને સમકિત ગુણ પ્રગટ થાય છે

૭ પ્રશ્ન—પ્રશ્ન કેવા પુછવા જોઈએ?

ઉત્તર—જે પ્રશ્ન પુછવાથી સારભૂત વસ્તુનું જ્ઞાન અને તત્ત્વનો બોધ થાય તેવા જરૂરી પ્રશ્નો જ પુછવા જોઈએ

૮ પ્રશ્ન—તત્ત્વના પ્રશ્નો કોણ પુછતા?

ઉત્તર—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનના દર્શન માટે મોટા મોટા ચક્રવર્તિ, બલદેવ, વાસુદેવ, રાજા, મહારાજા, શેઠ, સેનાપતિ, વિગેરે આવતા ત્યારે પ્રભુને પ્રણામ કરી તત્ત્વના જ પ્રશ્ન પુછતા કે હે પ્રભો! અમો અનતકાળ થયા સસારમા જન્મમરણ કરી રહ્યા છીએ તે કેવી રીતે તેનાથી મુક્ત થઈ પોતના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી અજર અમર સિદ્ધપદ પામી શકીયે

૯ પ્રશ્ન—પ્રભુ સસારમા જન્મમરણ કરવાનું શુ કારણ કહેતા?

ઉત્તર—પ્રભુ કહેતા કે-અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ વશ જીવ સસારમા જન્મમરણ કરી રહ્યો છે

૧૦ પ્રશ્ન—પ્રભુ જન્મમરણથી છૂટવા કયો ઉપાય દેખાડતા ?

ઉત્તર—પ્રભુ તત્વ સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપતા જેથી આત્માના સત્ય સ્વરૂપને જાણી ચક્રવર્તિ જેવા પણ એક ઉપદેશમા સવ વૈભવ ભોગ છોડી મોક્ષમાર્ગનુ સાધન કરવા તૈયાર થયા હતા

૧૧ પ્રશ્ન—આવા તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાની કેટલી જરૂર છે ?

ઉત્તર—જેમ શરીરમા જીવ હોય તો તે સારૂ રહે છે ને ઘણુ કામ આપે છે અને જીવ વિનાનું શરીર જડ છે અને સડી તે નાશ થાય છે તેમ જીવને તત્વનું જ્ઞાન હોય તો પરમ શાંતિ થાય નહિ તો જીવ અશાન્ત બની વિષયોની ઇચ્છા કરે છે અથવા ધર્મ કલહો અને ઝગડાઓ કરે છે

૧૨ પ્રશ્ન—તત્વજ્ઞાન કરવાથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર—(૧) તત્વનું જ્ઞાન તે દરેક ભવમા આત્માને સાચી શાંતિ આપે છે

(૨) તત્વજ્ઞાનથી આત્માના અતરગ શત્રુ ક્રોધ મોહ વિગેરે સહેલાઈથી જીતી શકાય છે

(૩) તત્વજ્ઞાનથી સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમકિત પ્રગટ થાય છે

(૪) તત્વજ્ઞાન તે જન્મ જરા મરણના દુખોથી છૂટવાનું અપૂર્વ સાધન છે

૧૩ પ્રશ્ન—વ્યાવહારિક જ્ઞાન કરતા તત્વજ્ઞાન કેટલુ વધારે લાભદાયી ગણાય ?

ઉત્તર—વ્યવહારિક જ્ઞાનથી એક જ ભવમા થોડી કીર્તિ અને બાહ્ય સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તત્વજ્ઞાનથી દરેક

જન્મમા અનેક દરેક રીતિમા સાચી શાન્તિ અને સત્ય સુખ મળે છે અને અતે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે

૧૪ પ્રશ્ન—આ પુસ્તકમા કેવા પ્રશ્નોત્તરો છે ?

ઉત્તર—અનેક શાસ્ત્ર તથા અનેક ગ્રન્થમાના તત્વના વિષયો સરળ ભાષામા આ પુસ્તકમા પ્રશ્નોત્તરરૂપે સહેલ રીતથી સમજાવવામા આવ્યા છે

૧૫ પ્રશ્ન—આ જૈન પ્રશ્નોત્તર કેવી રીતે શીખવા ?

ઉત્તર—બરાબર વાચી સમજી તેને કઠસ્થ કરી લેવા અને એકાતમા તે ઉપર વિચાર કરવો જેથી અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન અને સમકિતગુણ પ્રગટ થશે

૧૬ પ્રશ્ન—સમકિત ગુણ પ્રગટ થયે શુ ફળ મળે ?

ઉત્તર—સમકિત ગુણ જન્મમરણનો નાશ કરી મોક્ષના અનત સુખ પ્રાપ્ત કરવાનુ બીજ છે-મૂળ છે માટે જૈન તત્વ પ્રશ્નોત્તર શીખવા પરમ હીતકારી છે

૧૭ પ્રશ્ન—સમકિત ક્યારે પ્રગટ થાય છે ?

ઉત્તર—દોહો-જીવાદિક નવતત્વનો, સાચો અનુભવ પાય,
શ્રદ્ધા સવેગે કરી, તે જીવ સમકિત પાય ॥૧॥

જીવ અજીવાદિ નવ તત્વનુ જ્ઞાન નય અને પ્રમાણ દ્વારા કરી સ્વ આત્મા અને પર દ્રવ્યનુ યથાર્થ જુદાપણુ જાણી સ્વ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે તેને સમકિત કહે છે તેના બાહ્ય ચિન્હ સ (સમભાવ), સવેગ (ધર્મ, ધર્મી, ધર્મફળ મોક્ષની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ તથા પ્રીતિ), નિર્વેગ (વિષય અરૂચી) અનુકપા અને આસ્તા (તત્વાર્થ શ્રદ્ધા) છે

૮ પ્રશ્ન—સમકિતની પ્રસશા શાસ્ત્રકારો તથા પ્રાચીન આચાર્યોએ કેવી કરી છે ?

(૧) સમકિત એકડો છે, બીજા ગુણો મીંડા સમાન છે, એકડો હોય તો મીંડા બહુ ફળ દે છે

દોહો—સમ્યક્ દર્શન અક હે, ઔર ક્રિયા સબ શૂન્ય,
અક જતન કરી રાખીએ, શૂન શૂન દશ ગુણ ॥૧॥

(૨) "શ્રદ્ધા પરમ દુલ્લહા" શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે

(૩) સમત્ત મટ્ઠા નસ્સિ ઝતિ, ચરિત્તભટ્ઠા સિજ્ઝતિ સમકિત ભ્રષ્ટ શિઘ્ર મોક્ષ ન પામી શકે ચારિત્ર ભ્રષ્ટ પુન તે મેળવી તરત મોક્ષમા જઈ શકે (પ્રવૃત્તિ છોડી આત્મ રમણતાથીજ મોક્ષ મળે છે, ચર એટલે પ્રવૃત્તિ સમત્ત એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપ)

(૪) ભવ પરપરા જન્મ મરણ ઘટાડનાર એક સમકિત છે

દોહા—એક સમકિત પાયા વિના, તપ જપ કિરિયા ફોક,
જન્મ મરણ ઘટશે નહિ, સમજો ચતુર લોક ॥૩॥

(૫) દ્રવ્યાનુયોગ ભણુતા થકા ટળે મિથ્યાત્વ દૂર
સમકિત સહજ આવે સહી, વર્તે આનદ પૂર ॥૪॥

આવુ સમકિત રત્ન પ્રગટ કરવા આ તત્વ પ્રશ્નોત્તરોનુ જ્ઞાન અવશ્ય કરવુ જોઇએ

૧૯ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) ગુણોના આશ્રયને દ્રવ્ય કહે છે

(૨) ગુણ પર્યાય કરી સહિત હોય તેને દ્રવ્ય કહે છે

(૩) ઉત્પન્ન થવું, વિનાશ પામવુ, અને કાયમ રહેવું એ ત્રણ સ્વભાવ હોય તેને પણ દ્રવ્ય કહે છે

૨૦ પ્રશ્ન—ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે દ્રવ્યના સર્વ ભાગમા અને સર્વ અ વસ્થામા રહે તેને ગુણ કહે છે

(૨) જે દ્રવ્યની ઓળખાણ કરાવે તેને ગુણ કહે છે

જેમ જીવના ગુણ જ્ઞાન દર્શન, સુખ અને વીર્ય, પુદ્‌ગલના ગુણ રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ

૨૧ પ્રશ્ન—પર્યાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્ય-ગુણના પરિવર્તનને પર્યાય કહે છે

(૨) પર્યાય એટલે પરિવતન થવુ, ફરવુ જે અવસ્થાનું રૂપાતર થાય તેને પર્યાય કહે છે જેમ બાળકનું જુવાન તથા વૃદ્ધ થવું મનુષ્યનું દેવ થવુ, થોડા જ્ઞાનનું ઘણું જ્ઞાન થવુ, માટીના પિડનો ઘડો થવો વિગેરે

૨૨ પ્રશ્ન- દ્રવ્યના બીજા કયા કયા નામ છે ?

ઉત્તર— દોહરા

ભાવ પદાર્થ સમય ધન, તત્ત્વ વિત્તવસુદર્વ,
દ્રવિણ અર્થ ઇત્યાદિ બહુ વસ્તુ નામ યે સર્વ ॥૧॥

ભાવાર્થ—(૧) ભાવ (૨) પદાર્થ (૩) સમય (૪) ધન (૫) તત્ત્વ (૬) વિત્ત (૭) વસુ (૮) દ્રવ્ય (૯) દ્રવિણ (૧૦) અર્થ ઈત્યાદિ વસ્તુ એટલે દ્રવ્યના નામ છે

૨૩ પ્રશ્ન—દ્રવ્યના મુખ્ય ભેદ કેટલા છે ?

ઉત્તર—દ્રવ્યના મુખ્ય ભેદ બે છે એક જીવ દ્રવ્ય, બીજો અજીવ દ્રવ્ય

૨૪ પ્રશ્ન—જીવ દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જેનામા જ્ઞાનદર્શન ચેતના ગુણ હોય

(૨) જેનામા સુખ દુ ખ અનુભવ કરવાની શકિત હોય એને જીવ દ્ર ય કહે છે જેવા કે—મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડી, કાચી માટી, કાચુ પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ વિગેરે

૨૫ પ્રશ્ન—અજીવ દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જેનામા જ્ઞાનદર્શન ચેતના ગુણ ન હોય

(૨) જેને કદી પણ સુખ દુ ખ ન થાય તેને અજીવ દ્રવ્ય અગર જડ પદાર્થ કહે છે જેવા કે—ચોપડી, ઘર, ટોપી, ઘડીયાળ વિગેરે

જીવ સ્વરૂપ

૨૬ પ્રશ્ન—જીવની ઓળખાણ કેટલા લક્ષણોથી કરી શકાય છે?

ઉત્તર—જીવની ઓળખાણ કરવાના મુખ્ય લક્ષણો નવ છે

૨૭ પ્રશ્ન—જીવના નવ લક્ષણો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) સદાકાળ જીવપણું કાયમ રહેવાથી જીવ

(૨) ઉપયોગવ ત એટલે જ્ઞાનદર્શનધારી

(૩) અરૂપી એટલે ઇંદ્રિયોથી જાણી ન શકાય તેવો રૂપ રસ ગ ધ સ્પર્શ વિનાનો

(૪) કર્ત્તા કર્મનો કર્ત્તા છે

(૫) ભોક્તા કર્મોના ફળને ભોગવવાવાળો છે

(૬) પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે રહેવાવાળો

(૭) સ સારી એટલે શરીરધારી

(૮) સિદ્ધ અશરીરી

(૯) સદા ઉચે જવાના સ્વભાવવાળો

(જેમ તુંબડીનો સ્વભાવ પાણીમા ઉપર તરવાનો છે છતા માટીને દોરડાથી બ ધાએલ પાણીમા ડુબે છે તેમ

જીવનો સ્વભાવ ઉપર જવાનો છે પણ રાગ દ્વેષ મોહ રૂપી કર્મ મેલથી સંસાર રૂપી સમુદ્રમા ડુબી રહ્યો છે

૨૮ પ્રશ્ન—જીવને જીવ શા માટે કહે છે?

ઉત્તર—જ્ઞાન દર્શન સુખ વીર્ય એ ચાર ભાવ પ્રાણ એટલે નિશ્ચય પ્રાણે કરી સદા કાળ જીવે છે, કદી નાશ પામતો નથી, તેથી તેને જીવ કહે છે

૨૯ પ્રશ્ન—પ્રાણ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે વડે જીવિતવ્યને ધારણ કરે તેને પ્રાણ કહે છે અર્થાત્ જેના સંયોગથી આ જીવ જીવન અવસ્થાને પામે છે અને વિયોગથી મરણ અવસ્થાને પામે છે તેને પ્રાણ કહે છે

૩૦ પ્રશ્ન—પ્રાણના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે એક દ્રવ્ય પ્રાણ (સ્થુલ પ્રાણ) બીજો ભાવ પ્રાણ (સુક્ષ્મ પ્રાણ) દ્રવ્ય પ્રાણને વ્યવહાર પ્રાણ અને ભાવ પ્રાણને નિશ્ચય પ્રાણ પણ કહે છે

૩૧ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય પ્રાણના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ચાર (૧) ઇંદ્રિય પ્રાણ (૨) બલ પ્રાણ (૩) શ્વાસોચ્છવાસ પ્રાણ અને (૪) આયુષ્ય પ્રાણ

૩૨ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય પ્રાણના વિશેષે કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—દશ, પાચ ઇંદ્રિય,—ત્રણ બલ,—શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્ય

૩૩ પ્રશ્ન—પાચ ઇંદ્રિય પ્રાણ કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) સ્પર્શેંદ્રિય (ચામડી)

(૨) રસેંદ્રિય (જીભ)

(૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક)
(૪) ચક્ષુરિંદ્રિય (આખ)
(૫) શ્રોતેન્દ્રિય (કાન)

૩૪ પ્રશ્ન—ત્રણ બલપ્રાણ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) વિચાર કરવાની શક્તિ તે મનબલ પ્રાણ.
(૨) બોલવાની શક્તિ ને વચનબલ પ્રાણ
(૩) શરીરની શક્તિ તે કાયબલ પ્રાણ

૩૫ પ્રશ્ન—શ્વાસોચ્છવાસ બલપ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—હવાને શરીરમા ખેચવાની અને બહાર કાઢવાની શક્તિને શ્વાસોચ્છવાસબલ પ્રાણ કહે છે

૩૬ પ્રશ્ન—આયુષ્યબલ પ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેના સ યોગથી એક શરીરમા અમુક વખત રહેવાનુ થાય અને જેના વિયોગથી તે શરીર છુટી જાય તેને આયુષ્ય બલપ્રાણ કહે છે

૩૭ પ્રશ્ન—ભાવપ્રાણ અર્થાત નિશ્ચય પ્રાણના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—ભાવપ્રાણના ચાર ભેદ છે (૧) અન ત જ્ઞાન (૨) અન તદર્શન (૩) અન ત સુખ (૪) અન ત વીર્ય એટલે અન ત આત્મ શક્તિ

૩૮ પ્રશ્ન—આપણા ભાવપ્રાણમા અને પરમાત્માના ભાવ પ્રાણમા શુ ફેર છે ?

ઉત્તર—આપણા ભાવપ્રાણ અશુદ્ધ છે અને પરમાત્માના ભાવ શુદ્ધ છે

૩૯ પ્રશ્ન—શુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેમા ખીલકુલ મલીનતા ન હોય અને પ્રતિપૂર્ણ હોય તેને શુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કહે છે જેવા કે—અનત જ્ઞાનાદિ તે અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાનને હોય છે

૪૦ પ્રશ્ન—અશુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે મલીન અથવા અલ્પ હોય તેને અશુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કહે છે તે સર્વ સસારી જીવોને છે

૪૧ પ્રશ્ન—ભાવ પ્રાણ અશુદ્ધ શાથી થાય છે?

ઉત્તર—હિસા, ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગ દ્વેષથી ચાર ભાવ પ્રાણ મલીન થાય છે જેવાકે—

(૧) અનત જ્ઞાન મલિન થઇ કુજ્ઞાન અથવા થોડુ જ્ઞાન થવુ

(૨) અનત દર્શન મલિન થઇ કુદર્શન અથવા થોડુ દર્શન થવુ

(૩) અનત આત્મિક સુખ મલિન થઇ ઇંદ્રિયોના સુખદુ ખનો અનુભવ અથવા થોડુ આત્મિક સુખ થવુ

(૪) અનત આત્મિક શક્તિ મલીન થઇ કુવીર્ય (હિસા, કાષાદિમા પુરૂષાર્થ) અથવા થોડી આત્મશક્તિ થવી

૪૨ પ્રશ્ન—જીવને દુ ખ થવાનુ મૂળ કારણ શુ છે?

ઉત્તર—હિસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષ કરવાથી ચાર ભાવ પ્રાણ મલીન કરી જીવ સદા દુ ખી થાય છે

૪૩ પ્રશ્ન—જીવને સુખી થવાનુ મૂળ કારણ શુ છે?

ઉત્તર—જેટલા પ્રમાણમા હિસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષ ઘટાડવામા આવે છે તેટલા પ્રમાણમા ચાર ભાવ

પ્રાણ શુદ્ધ થાય છે અને સુખ મળે છે જ્યારે સર્વથા હિંસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી ચાર ભાવ પ્રાણ પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે અનંત અવિનાશી સુખ મળે છે. આજ પરમાત્મ અવસ્થા છે

૪૪ પ્રશ્ન—શુદ્ધ જીવ એટલે પરમાત્માના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—પરમપુરૂષ પરમેશ્વર પરમજ્યોતિ, પરમબ્રહ્મ (પ્રધાન આત્મા) અનાદિ અનંત, અવિનાશી, અજ (ફરી જન્મ ન લે તે) મુક્ત, નિરંજન–નિરાકાર, સર્વદર્શી, સર્વ શુદ્ધ અને ભગવાનઆદિ અનેક નામો શુદ્ધ જીવના છે

૪૫ પ્રશ્ન—જીવ અજર અમર અવિનાશી કઈ અપેક્ષાએ છે ?

ઉત્તર—ભાવપ્રાણ હંમેશા જીવમા કાયમ રહે છે જેથી કરી અજર અમર અવિનાશી છે

૪૬ પ્રશ્ન—જીવ જન્મ મરણ કઈ અપેક્ષાએ કરે છે ?

ઉત્તર—જીવ-દ્રવ્ય પ્રાણની પ્રાપ્તિથી જન્મ લે છે અને દ્રવ્ય પ્રાણના નાશથી મરણ પામે છે

૪૭ પ્રશ્ન જીવ અજર અમર અવિનાશી છે તો કોઈ જીવને મારવામા પાપ કેવી રીતે લાગે ?

ઉત્તર—જીવને મારવાથી યા કષ્ટ દેવાથી ત્રણ પ્રકારની હિંસા થાય છે (૧) જીવને મારવાથી યા કષ્ટ દેવાથી તેના દ્રવ્ય પ્રાણને હાનિ પહોચે છે, અને એથી તે જીવને દુઃખ થાય તે પાપ છે એ એક હિંસા

(૨) દુઃખ થવાથી તે જીવને રાગ દ્વેષ થઈ તેના ભાવ પ્રાણ જ્ઞાનાદિ મલિન થાય છે તે બીજી ભાવ હિંસા—

(૩) બીજાને દુખ આપનાર પોતે હિંસા ભોગ થા ક્રોધાદિ વશ થઇ પોતાના ભાવ પ્રાણ જ્ઞાનાદિ મલિન કરી દુઃખ પાપ કર્મ એકત્ર કરે છે, તે પોતાની ભાવ હિંસા છે એટલા માટે મન વચન અને કાયાથી કોઇને દુખ આપવું તે પોતે દુખ પામવાનું જ કામ છે

૪૮ પ્રશ્ન—હિંસા કેટલા પ્રકારે થાય છે?

ઉત્તર—હિંસા સત્તાવીશ પ્રકારે થાય છે (૧) મનથી હિંસાનું કામ કરે (૨) મનથી કરાવે (૩) મનથી ભલુ જાણે (૪) વચનથી કરે (૫) વચનથી કરાવે (૬) વચનથી ભલુ જાણે (૭) કાયાથી કરે (૮) કાયાથી કરાવે (૯) કાયાથી ભલુ જાણે આ નવ પ્રકાર વર્તમાન કાળથી, નવ પ્રકારભૂત (ગત) કાળથી અને નવ પ્રકાર ભવિષ્ય (આવતા) કાળથી એમ હિંસા સત્તાવીશ પ્રકારે થાય છે

૪૯ પ્રશ્ન—અહિંસા કોને કહે છે?

ઉત્તર—સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકારે હિંસાનો ત્યાગ તે અહિંસા છે અને અહિંસા તેજ ધર્મ છે અને તેજ સુખનું મૂળ છે માટે હમેશા હિંસા છોડી અહિંસા આદરવી જોઇએ

૫૦ પ્રશ્ન—જીવને ઇંદ્રિયાદિ દ્રવ્ય પ્રાણ ક્યા સુધી નવ નવા મળતા રહે છે?

ઉત્તર—ઇંદ્રિયાદિ દશ પ્રાણની મમતા રહે છે તે માં હિંસા વિષય રાગ દ્વેષ કરે છે ત્યા સુધી દ્રવ્ય પ્રાણ મળતા રહે છે ને જીવ દુખ ભોગવે છે

૫૧ પ્રશ્ન—જીવદ્રવ્ય પ્રાણરહિત અશરીરી સિદ્ધ ક્યા થાય છે?

ઉત્તર—જ્યારે જીવ દ્રવ્ય પ્રાણની મમતા સર્વથા છોડે છે તે માટે હિંસા વિષય રાગ દ્વેષાદિ કરતો નથી અને દશે દ્રવ્ય પ્રાણને ધર્મ માર્ગમા સ્થીર કરે છે જ્યારે અ શરીરી સિદ્ધ થાય છે એટલા માટે દ્રવ્ય પ્રાણની મમતા છોડી તેને ધર્મમા જોડવા જોઈએ

ઉપયોગનુ સ્વરૂપ

૫૨ પ્રશ્ન—ઉપયોગી કોને કહે છે અને તેના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—જીવનો મુખ્ય ગુણ ચેતના છે, ચેતનાની પ્રવૃત્તિને ઉપયોગ કહે છે તેના બે ભેદ છે એક દર્શનો પયોગ અને બીજો જ્ઞાનોપયોગ

૫૩ પ્રશ્ન—દર્શનોપયોગ કોને કહે છે અને તેના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—વિશેષ જ્ઞાન થતા પહેલા કંઇક છે એવું જાણવુ તેને દર્શનોપયોગ કહે છે- તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) ચક્ષુ દર્શન (૨) અચક્ષુ દર્શન (૩) અવધિ દર્શન અને (૪) કેવળ દર્શન કહે છે

૫૪ પ્રશ્ન—ચક્ષુ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—આખોથી સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને ચક્ષુદર્શન કહે છે

૫૫ પ્રશ્ન—અચક્ષુ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—આખો સિવાયની ચાર ઇંદ્રયો તથા મનદ્વારા સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને અચક્ષુ દર્શન કહે છે

૫૬ પ્રશ્ન—અવધિ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—અવધિ જ્ઞાન થતા પહેલા સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને અવધિ દર્શન કહે છે

૫૭ પ્રશ્ન—કેવળદર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાનની સાથે સાથે એટલે જે ક્રમ શાસ્ત્રમા કહ્યા છે તે ક્રમ પ્રમાણે જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને કેવળ દર્શન કહે છે

૫૮ પ્રશ્ન—જ્ઞાનોપયોગ કોને કહે છે અને તેના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—વિશેષ જ્ઞાનને જ્ઞાનોપયોગ કહે છે અને તેના આઠ ભેદ છે, તેમા પાચ જ્ઞાન છે અને ત્રણ અજ્ઞાન છે

૫૯ પ્રશ્ન—પાચ જ્ઞાન કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) મતિ જ્ઞાન (૨) શ્રુત જ્ઞાન (૩) અવધિ જ્ઞાન (૪) મન પર્યવ જ્ઞાન અને (૫) કેવળ જ્ઞાન

૬૦ પ્રશ્ન—ત્રણ અજ્ઞાન કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) મતિ અજ્ઞાન અથવા કુમતિ જ્ઞાન (૨) શ્રુત અજ્ઞાન અથવા કુશ્રુત જ્ઞાન અને (૩) વિભગ જ્ઞાન

૬૧ પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા જે જ્ઞાન થાય તેને મતિ જ્ઞાન કહે છે જેમ આ ચોપડી જોઈને કહે આ ચોપડી છે

૬૨ પ્રશ્ન—શ્રુત જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—મતિ જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થના સબધથી તે તે પદાર્થને અગર બીજા કોઇ પણ પદાર્થને વિશેષ જાણવો તેને શ્રુત જ્ઞાન કહે છે જેમ આ ચોપડી અમુક છે તેમા જીવ અજીવાદિ તત્વોનુ જ્ઞાન શીખવાના પ્રશ્ન અને ઉત્તર

છે, તે મોઢે કરી સમજવાથી સત્ય જ્ઞાન થાય છે તેવુ ચારિત્ર થતા મોક્ષ મળે છે એ શ્રુત જ્ઞાન

૬૩ પ્રશ્ન—અવધિજ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની મર્યાદાપુવક [કોઇ એક હદ સુધી] રૂપી પદાથને સ્પષ્ટ જાણે તેને અવધિ જ્ઞાન કહે છે

૬૪ પ્રશ્ન—મન પયવ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવની મર્યાદાથી બીજાના મનમા રહેલા રૂપી પદાર્થોને અર્થાત્ ભાવોને જાણવાવાળા જ્ઞાનને મન પયવ જ્ઞાન કહે છે

૬૫ પ્રશ્ન—કેવળ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—ત્રણે કાળમા થવાવાળી હાલતો (પર્યાયો) સહિત સમસ્ત પદાર્થોને એકી સાથે (યુગવત્) જાણવાવાળા જ્ઞાનને કેવળ જ્ઞાન કહે છે

૬૬ પ્રશ્ન—મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભગ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—પહેલાના ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વ હોય ત્યા સુધી અજ્ઞાન કહેવાય છે, અને સમકિત ગુણ પ્રગટ થાય ત્યારે અજ્ઞાન મટી જ્ઞાન થાય છે

૬૭ પ્રશ્ન—સમકિત કોને કહે છે?

ઉત્તર—જીવ, અજીવાદિ, તત્વોને દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, સામાન્ય વિશેષ, વ્યવહાર, નિશ્ચય, નય, પ્રમાણદ્વાર જાણી પોતાની આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે, પર વસ્તુ શરીર ધન ભોગાદિને પોતાથી જુદા જાણે અનુભવે તેને મુખ્ય રીતે સમકિત કહે છે

૬૮ પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જેથી કરી જીવ પોતાની શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ ન કરે, આત્મિક સુખ ન જાણે તેને મિથ્યાત્વ કહે છે।

૬૯ પ્રશ્ન—જ્ઞાનના બીજા કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે એક પ્રત્યક્ષ અને બીજો પરોક્ષ

૭૦ પ્રશ્ન—પરોક્ષ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે ઇંદ્રિયાદિ બીજા પદાર્થોની સહાય્યથી જાણે તેને પરોક્ષ જ્ઞાન કહે છે, તે મતિ જ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાન બે છે

૭૧ પ્રશ્ન—પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—બે દેશ પ્રત્યક્ષ અને સકલ પ્રત્યક્ષ

૭૨ પ્રશ્ન—દેશ પ્રત્યક્ષ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે ઇંદ્રિયાદિ બીજા પદાર્થની મદદ વિના રૂપી પદાર્થને સ્પષ્ટ જાણે આમા ઇંદ્રિયાદિની મદદ નથી તે પ્રત્યક્ષપણુ અને મનની મદદ છે તથા કેવળ રૂપી પદાર્થ જાણે છે, અરૂપી નથી જાણતા તે દેશપણુ, આમા અવધિ જ્ઞાન ને મન પર્યવ જ્ઞાન છે (દેશ એટલે સંપૂર્ણ વસ્તુના એક ભાગને દેશ કહે છે)

૭૩ પ્રશ્ન—સકલ પ્રત્યક્ષ એટલે કેવળ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કોઇની મદદ વિના કેવળ આત્માથીજ રૂપી અરૂપી સમસ્ત પદાર્થોની, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યની સર્વ અવસ્થાઓ (પર્યાયો)ને સ્પષ્ટ એકી સાથે જાણે તેને સકલપ્રત્યક્ષ કેવળજ્ઞાન કહે છે આજ આપણી આત્માનો શુદ્ધ ગુણ છે અને તે પ્રગટ કરવો જોઇએ

નયનુ સ્વરૂપ

૭૪ પ્રશ્ન—નય કોને કહે છે?

ઉત્તર—વસ્તુના એક અશ-એક વિભાગને જાણવા વાળા જ્ઞાનને નય કહે છે

૭૫ પ્રશ્ન—નયના બીજા નામો શું છે?

ઉત્તર—અભિપ્રાય, આશય, અપેક્ષા, અશ, વિભાગ આદિ અનેક નામો નયના છે

૭૬ પ્રશ્ન—પ્રમાણ કોને કહે છે?

ઉત્તર—સમ્યગ્જ્ઞાનને પ્રમાણ કહે છે

સવૈયા એકતીસા

વસ્તુ હૈ અનત ધર્મી, તામૈ એક ધર્મ,
નય અરથ ધરમ ગ્રાહી, પરમાણ માને હૈ ।૧।

ભાવાર્થ—દરેક વસ્તુ એટલે પદાર્થમા અનત ધર્મ એટલે ગુણ છે તેમા કોઇ ખાસ ગુણ લઈ વિચાર કરવો તે નય અને બધા ધર્મ ગુણયુક્ત પદાથ વિચારવા તે પ્રમાણ છે

૭૭ પ્રશ્ન—નય પ્રમાણ ઉપર એક દ્રષ્ટાત કહો?

ઉત્તર—જેમ હાથી છે તેને જન્મના આધળા માણસો જોવા ગયા ને હાથ ફેરવી ઓવે છે—

૧ પગ પકડનાર કહે હાથી થાભલા જેવો છે
૨ પીઠ પકડનાર કહે હાથી ઓટલા જેવો છે
૩ દતુશળ પકડનાર કહે હાથી સાબેલા જેવો છે
૪ કાન પકડનાર કહે હાથી સુપડા જેવો છે, ઈત્યાદિ

આ બધા હાથીના આખા શરીરના ભાગ છે, જો બધા ભાગ ભેળા કરે તો સાચો હાથી થાય તેને પ્રમાણ સમ્યજ્ઞાન કહે છે

૭૮ પ્રશ્ન—સત્ય નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે અપેક્ષાથી વિષય વિચારે અથવા કહે તે સિવાયની બીજી બધી અપેક્ષાઓને યથાયોગ્ય સ્થાને સ્વીકાર કરે તે સત્ય નય છે એટલે સત્યનય સાપેક્ષ (બીજા નયોની અપેક્ષા સહિત) છે સત્ય નયવાળાનું જ્ઞાન સમ્યગ્ જ્ઞાન છે

૭૯ પ્રશ્ન—મિથ્યા નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે અપેક્ષાથી વિષય વિચારે અથવા કહે તે શિવાયની બીજી બધી અપેક્ષાઓને યથાયોગ્ય સ્થાને સ્વીકાર ન કરે તે મિથ્યા નય છે, એટલે મિથ્યા નય નિરપેક્ષ [બીજા નયોની અપેક્ષારહિત] છે મિથ્યા નયવાળાનું જ્ઞાન મિથ્યા જ્ઞાન–કુજ્ઞાન છે

૮૦ પ્રશ્ન—નયના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—નયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે એક વ્યવહાર નય અને બીજો નિશ્ચય નય

૮૧ પ્રશ્ન—વ્યવહારનય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—બીજાના નિમિત્તથી એક પદાર્થને બીજા પદાર્થ રૂપ જાણવાવાળા જ્ઞાનને વ્યવહાર નય કહે છે જેવી રીતે માટીના ઘડાને ઘીના નિમિત્તથી ઘીનો ઘડો કહે જીવને કર્મના નિમિત્તથી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ રૂપ કહે

૮૨ પ્રશ્ન—વ્યવહાર નયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—બે એક સદ્ભૂત વ્યવહાર નય, અને બીજો અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય

૮૩ પ્રશ્ન—સદ્ભૂત વ્યવહાર નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—સદ્ભૂત એટલે સત્ય, એક અખંડ વસ્તુને ભેદ રૂપ ગ્રહણ કરવાવાળા જ્ઞાનને સદ્ભૂત વ્યવહાર નય કહે છે. જેવી રીતે જીવના કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શનાદિ

૮૪ પ્રશ્ન—અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અસદ્ભૂત એટલે અસત્ય, ખોટી, જે ભિન્ન પદાર્થોને એક રૂપ ગ્રહણ કરે જેવી રીતે શરીર, ધન, પરીવારને પોતાના માને

૮૫ પ્રશ્ન—નિશ્ચય નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—વસ્તુના કોઈપણ સત્ય (યથાર્થ) અંશને ગ્રહણ કરવાવાળા જ્ઞાનને નિશ્ચય નય કહે છે, શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન આદિ ગુણ યુક્તને જીવ કહે

૮૬ પ્રશ્ન—નિશ્ચય નયના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે એક શુદ્ધ નિશ્ચય નય અને બીજો અશુદ્ધ નિશ્ચય નય

૮૭ પ્રશ્ન—શુદ્ધ નિશ્ચય નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે બીજા બધા નિમિત્ત રહીત વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે જેવી રીતે કર્માદિ સંયોગ રહિત જીવનું લક્ષણ શુદ્ધ જ્ઞાન, શુદ્ધ દર્શનાદિ

૮૮ પ્રશ્ન—અશુદ્ધ નિશ્ચય નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—બીજાના નિમિત્તથી વસ્તુના મૂળ ગુણનું વિકારી અર્થાત્ દૂષિત થવું જેવી રીતે સંસારી જીવને કર્મના નિમિત્તથી કેવળ જ્ઞાનને બદલે અલ્પ જ્ઞાન અથવા મિથ્યા જ્ઞાન થવું આત્મિક સુખને બદલે ઇંદ્રિયોદ્વારા સુખ દુઃખનો અનુભવ

કરેલો રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિ કરવાવાળાને જીવ કહેવો તે અશુદ્ધ નિશ્ચય નય છે

૮૯ પ્રશ્ન—નયનું જ્ઞાન કરવાથી શું લાભ ?

ઉત્તર—નય એટલે આશય, અપેક્ષા, અભિપ્રાય છે. જે સાચો આશય સમજે છે તેનું જ સાચું જ્ઞાન છે અને સાચું જ્ઞાન હોય તે જ સાચો રસ્તો (સમ્યચારિત્ર) પામે છે અને તેનું ફળ અનંત સુખ મળે છે નય જ્ઞાનનું ફળ સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ જ્ઞાનનું ફળ સમભાવ, સમભાવનું ફળ રાગ દ્વેષ રહિત આત્મિક સુખ અને આત્મિક સુખનું ફળ મોક્ષ છે, એટલા માટે નયનું જ્ઞાન પરમ હિતકારી છે

૯૦ પ્રશ્ન—નયનું જ્ઞાન ન કરવાથી શું હાનિ છે ?

ઉત્તર—નય એટલે અપેક્ષા જાણ્યા વિના જીવને મિથ્યા જ્ઞાન અને ચારિત્ર રહે છે અને રાગ દ્વેષ, કલહ હઠ, કદાગ્રહ, મતાગ્રહ, અંધશ્રદ્ધા આદિ દોષોનું સેવન કરી અનંત દુઃખને પામે છે

૯૧ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં નયનું જ્ઞાન કરવા માટે શું કહેલ છે ?

ઉત્તર—પ્રમાણ નયૈ રધિગમ પ્રમાણ અને નયદ્વારા જ સત્ય જ્ઞાન થઈ શકે છે

શિષ્ય—એટલા માટે નય પ્રમાણનું જ્ઞાન કરવું બહુ જરૂરી છે

રૂપી અરૂપીનું સ્વરૂપ

૯૨ પ્રશ્ન—રૂપી એટલે શું ?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ હોય તે રૂપી.

(૨) જે ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય તે રૂપી

૯૩ પ્રશ્ન—અરૂપી એટલે શું?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ ન હોય તે અરૂપી.

૯૪ પ્રશ્ન—જીવ રૂપી છે કે અરૂપી?

ઉત્તર—(૧) નિશ્ચય નયથી એટલે શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપ વિચારતા જીવ અરૂપી છે જ્ઞાન દર્શન સુખ વીર્યાદિ ગુણના સમૂહ રૂપ છે

(૨) વ્યવહાર નયથી એટલે કર્મના સંયોગથી બનેલ અશુદ્ધ અવસ્થા વિચારતા જીવ કર્મથી બંધાએલ હોઇ રૂપી છે, શરીરધારી છે

૯૫ પ્રશ્ન—કર્મ બંધ એટલે શું?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહ કરવાથી કાર્મણ વર્ગણા નામના એક જાતના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો આત્માના પ્રદેશમાં એકમેક મળી જાય તેને કર્મ બંધ કહે છે

૯૬ પ્રશ્ન—આ જગતમાં રૂપી તત્ત્વો કેટલા છે?

ઉત્તર—જગતમાં એક પુદ્ગલ માત્ર રૂપી છે બાકી બધા તત્ત્વો અરૂપી છે

૯૭ પ્રશ્ન—પુદ્ગલ એટલે શું?

ઉત્તર—પુદ્ એટલે મળવુ, ગલ એટલે ગળી જવુ, વિખરવુ, જેનો ગુણ મળવાનો અને વિખરવાનો છે તેને પુદ્ગલ કહે છે

૯૮ પ્રશ્ન—પુદ્ગલ દ્રવ્ય કયા કયા છે?

ઉત્તર—જેનામાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ છે જે કોઇ પણ ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય છે, તે સર્વ પુદ્ગલ છે જેવા કે-

(૧) કાનથી સભળાતા બધા શબ્દ પુદ્ગલ છે નિંદા પ્રશસાના શબ્દો સગીત વાતચીત વિગેરે

(૨) આખથી દેખાતા બધા પદાર્થ પુદ્ગલ છે, શરીર, કપડા, મકાન, ધન વિગેરે

(૩) નાકથી લેવાતી બધી ગધ પુદ્ગલ છે

(૪) જીભથી લેવાતા બધા સ્વાદ પુદ્ગલ છે

(૫) ચામડીથી અનુભવાતા બધા સ્પર્શ પુદ્ગલ છે

શિક્ષા—આ વસ્તુઓનો ગુણ જ મળવા વિખરવાનો છે અને કોઇ કાયમ રાખી શકતું નથી માટે દરેક સયોગમા સમભાવ રાખવો હર્ષ, શોક કરવો નહિ પુદ્ગલ પોતાથી ભિન્ન અનુભવે તે સમદૃષ્ટિ એટલે સમભાવી થાય

આ સિવાય એવા પણ સૂક્ષ્મ એટલે ઇંદ્રિયોથી જણાવાનો ગુણ છે પણ બહુ બારીક હોઇ જાણી શકતા નથી એવા પુદ્ગલ ઘણા છે જેવા કે આત્માને લાગેલ આઠ કર્મના પુદ્ગલ વિગેરે

૯૯ પ્રશ્ન—પુદ્ગલમા વર્ણાદિ ગુણ કેટલા છે ?

ઉત્તર—પુદ્ગલમા વર્ણાદિ મુખ્ય ગુણ વીશ છે પાચ વર્ણ, બે ગધ, પાચ રસ અને આઠ સ્પર્શ

૧૦૦ પ્રશ્ન—વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શના વીશ જ પ્રકાર શા માટે વધારે ઓછા કેમ નહિ ?

ઉત્તર—નિશ્ચય નયથી એટલે સત્ય સ્વરૂપ વિચારતા વર્ણાદિ દરેક ગુણના અનત પ્રકાર છે કારણ ઓછા વધતા પ્રમાણથી તે થઇ શકે છે પરતુ સામાન્ય રીતે તે ઓળખાવવા શાસ્ત્રકારે વીશ પ્રકાર પાડયા છે

૧૦૧ પ્રશ્ન—વર્ણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર--ખાસ રૂપ અથવા રંગને વર્ણ કહે છે તેના પાંચ પ્રકાર છે (૧) કાળો, (૨) લીલો, (૩) લાલ, (૪) પીળો અને (૫) સફેદ કાળા રંગથી પછીના રંગ એક એકથી સારા ગણાય છે

૧૦૨ પ્રશ્ન--ગંધના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર--ગંધના બે પ્રકાર છે (૧) સુગંધ (સારી વાસ) (૨) દુર્ગંધ (ખરાબ વાસ)

૧૦૩ પ્રશ્ન—રસ કોને કહે છે!

ઉત્તર—સ્વાદને રસ કહે છે, તેના પાંચ પ્રકાર છે, (૧) કડવો, (૨) તીખો (૩) કષાયલો (૪) ખાટો અને (૫) મીઠો કડવા રસથી પછીના રસ એક એકથી સારા ગણાય છે

૧૦૪ પ્રશ્ન—સ્પર્શના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર--આઠ (૧) શીત (ટાઢો) (૨) ઉષ્ણ (ઉનો) (૩) લુખો, (૪) ચીકણો, (૫) કઠણ (૬) કોમળ (૭) ભારી અને હલકો, (શીત, લુખો, કઠણ, અને ભારી એ ચાર સ્પર્શ અશુભ અને ઉષ્ણ, ચીકણો, કોમળ અને હલકો એ ચાર સ્પર્શ શુભ ગણાય છે)

૧૦૫ પ્રશ્ન—જીવ કર્તા કોનો છે?

ઉત્તર—(૧) જીવ વ્યવહાર નયથી જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ દ્રવ્ય કર્મ (પુદ્‌ગલકર્મ)નો કર્તા છે

(૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય નયથી અશુદ્ધ ચૈતન્ય રૂપ રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ ભાવ કર્મનો કર્તા છે

(૩) શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવ અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોનો કર્તા છે

૧૦૬ પ્રશ્ન—કર્મના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—ત્રણ (૧) દ્રવ્ય કર્મ (૨) ભાવ કર્મ અને (૩) નો કર્મ

૧૦૭ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહાદિના વિચારો [પરિણામો]થી જે કર્મ વર્ગણા રૂપી પુદ્ગલોનો સબંધ જીવ સાથે થાય તેને કર્મ કહે છે, તથા તેને પુદ્ગલ કર્મ પણ કહે છે

૧૦૮ પ્રશ્ન—ભાવ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે રાગ દ્વેષ મોહાદિના ભાવો તેને ભાવ કર્મ કહે છે

૧૦૯ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કર્મના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—આઠ ભેદ છે-(૧) જ્ઞાનાવરણ (૨) દર્શનાવરણ (૩) મોહનીય (૪) અંતરાય આ ચાર કર્મને-ઘાતિ કર્મ કહે છે (૫) વેદનીય (૬) આયુ (૭) નામ અને (૮) ગોત્ર આ ચાર કર્મને અઘાતી કર્મ કહે છે

૧૧૦ પ્રશ્ન—ઘાતીયા કર્મ એટલે શું ?

ઉત્તર—આત્માના મુખ્ય ચાર ગુણ=જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યની ઘાત કરે તેને ઘાતીયા કર્મ કહે છે

૧૧૧ પ્રશ્ન—અઘાતિયા કર્મ એટલે શું ?

ઉત્તર—જે આત્માના મુખ્ય ગુણની ઘાત ન કરે તે અઘાતીયા કર્મ

૧૧૨ પ્રશ્ન—ચાર ઘાતીયા કર્મ જીવના કયા કયા ગુણનો ઘાત કરે છે ?

ઉત્તર—(૧) જ્ઞાનાવરણ કર્મ જીવના જ્ઞાન ગુણનો ઘાત કરે

(૨) દર્શનાવરણ કર્મ જીવના દર્શન ગુણનો ઘાત કરે

(૩) મોહનીય કર્મ જીવના સમકિત અને ચારિત્ર ગુણનો ઘાત કરે

(૪) અંતરાય કર્મ જીવના દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાચ ગુણનો ઘાત કરે છે

૧૧૩ પ્રશ્ન—ચાર અઘાતિયા કર્મ શુ ફળ આપે છે?

ઉત્તર—(૧) વેદનીય કર્મના ઉદયથી સુખ અથવા દુખ મળે અવ્યાબાધ સુખની ઘાત કરે

(૨) આયુ કર્મ-નરક, તીર્યચ, મનુષ્ય, દેવના શરીરમા રોકી રાખે અટલ અવગાહ ગુણની ઘાત કરે

(૩) નામ કર્મ-જીવને મનુષ્યાદિ ગતિ, ઇદ્રિય શરીર, અગોપાગ, શરીરનો આકાર, શરીરની મજબુતાઇ, નિંદા સ્તુતિ આદિ પ્રાપ્ત કરાવે તેને નામ કર્મ કહે છે અરૂપી ગુણની ઘાત કરે

(૪) ગોત્ર કર્મના ઉદયથી ઉચ નીચ કુળ (જાત)માં જન્મ થાય અગુરૂ લઘુ ગુણની ઘાત કરે

૧૧૪ પ્રશ્ન—ઉચ કુળ કોને કહે છે?

ઉત્તર—શિક્ષા અને આચરણ ઉત્તમ હોય

૧૧૫ પ્રશ્ન—નીચ કુળ કોને કહે છે?

ઉત્તર—શિક્ષા અને આચરણ ખરાબ હોય

૧૧૬ પ્રશ્ન—નો કર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય કર્મના ફળ, શરીર ધન, ભોગ સુખ ઇ ખાદિને નોકમ કહે છે

૧૧૭ પ્રશ્ન—" નો " એટલે શુ ?

ઉત્તર—નો શબ્દના અનેક અથ છે તેમા મુખ્ય ત્રણ અવ છે

(૧) નો—એટલે કિચિત્ થોડુ, નો કર્મ જે કર્મનુ ફળ છે જેથી અલ્પ અંશે કર્મ ગણાય છે

(૨) નો—નકારના અર્થમા, નો સયમ—સયમ નહિ તે

(૩) નો—સહાય્ય અર્થમા, નો કષાય—તે હાસ્ય, ભય આદિનો કષાય છે કારણ લોભ ક્રોધાદિ કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર સહાય્યક છે

૧૧૮ પ્રશ્ન—જીવ કોનો કોનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર—(૧) વ્યવહાર નય એટલે અશુદ્ધ અવસ્થાએ કરી જીવ જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્ય કર્મ તથા શરીરાદિનો—કર્મનો ભોક્તા છે

(૨) શુદ્ધ નિશ્ચય નયે એટલે સત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારતા આત્મા પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શનાદિ ભાવોનો જ ભોક્તા છે

(૩) અશુદ્ધ નિશ્ચય નય એટલે મૂળ ગુણના વિકારની અપેક્ષાએ રાગ દ્વેષ મોહાદિ અશુદ્ધ ભાવાનો ભોક્તા છે

૧૧૯ પ્રશ્ન—જીવની લબાઇ પહોળાઈ કેવડી છે ?

ઉત્તર—(૧) વ્યવહાર નયે એટલે કર્મ સયોગથી બનેલ અશુદ્ધ અવસ્થાને લીધે જીવ સકોચ વિસ્તાર પામવાના ગુણવાળો હોઇ સમુદ્ઘાત સિવાય નાના અગર મો

પ્રાપ્ત થયેલ શરીર પ્રમાણ જીવ રહે છે જેવી રીતે દીવાનું અજવાળુ નાના ઘરમા નાનું ને મોટામા મોટુ દેખાય છે

(૭) નિશ્ચય નયથી લોકોની બરાબર અસખ્ય પ્રદેશવાળો છે

૧૨૦ પ્રશ્ન—સમુદઘાત કોને કહે છે?

ઉત્તર—મુળ શરીર છોડયા વિના જીવના પ્રદેશોનું બહાર નીકળવુ તેને સમુદ્દઘાત કહે છે

૧૨૧ પ્રશ્ન—સમુદઘાતના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—સાત ભેદ છે (૧) વેદનીય, (૨) કષાય (૩) મરણાંતિય, (૪) વૈક્રિય, (૫) આહારક (૬) તેજસ અને (૭) કેવળ સમુદ્દઘાત

૧૨૨ પ્રશ્ન—જીવના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે એક સસારી, બીજો સિદ્ધ

૧૨૩ પ્રશ્ન—સસારી જીવ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે અશુદ્ધ હોય, કર્મ સહિત હોય, શરીર ધારી હોય તેને સસારી કહે છે

૧૨૪ પ્રશ્ન—સિદ્ધ જીવ એટલે પરમાત્મા કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે શુદ્ધ હોય, કર્મ રહિત હોય, અને અશરીરી હોય, તે જીવને સિદ્ધ કહે છે

૧૨૫ પ્રશ્ન—સસારી જીવના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—બે. સ્થાવર જીવ અને ત્રસ જીવ

૧૨૬ પ્રશ્ન—સ્થાવર જીવ કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) જે પોતાની ઇચ્છાથી હલનચલન ક્રિયા ન કરે તેને સ્થાવર જીવ કહે છે

(૨) જે સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિમા જન્મ લે તે જીવોને સ્થાવર જીવ કહે છે તેમને એક સ્પર્શ ઇંદ્રિય જ કેવળ શરીર જ છે

૧૨૭ પ્રશ્ન—ત્રસ જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે ઈચ્છાપૂર્વક દુખથી બચવા અને સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે, દુખ પડતા પ્રગટ રૂપે ત્રાસ પામે તેને ત્રસ જીવ કહે છે

(૨) ત્રસ નામ કર્મના ઉદયથી જે બે ઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય તથા પચેદ્રિય શરીરમા ઉત્પન્ન થાય તેને ત્રસ જીવ કહે છે

૧૨૮ પ્રશ્ન—ત્રસ જીવોને કઈ કઇ ઇંદ્રિયો હોય છે ?

ઉત્તર—(૧) બેઇંદ્રિય જીવને શરીર અને મોઢુ હોય છે તે પોરા, કીડા, અલસીઆ, શખ, જળો, વિગેરે

(૨) તેઇંદ્રિય જીવને શરીર, મોઢુ અને નાક હોય છે તે કીડી, મકોડા, માકડ, જુ, લીખ વિગેરે

(૩) ચૌરેદ્રિય જીવને શરીર, મોઢુ, નાક અને આખ હોય છે તે માખી, મચ્છર, ભમરા, પતગીઆ વિગેરે

(૪) પચેદ્રિય જીવને શરીર, મોઢુ, નાક, આખ અને કાન હોય છે તે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, જલચર (માછલા વિગેરે) દેવ અને નારકી વિગેરે

૧૨૯ પ્રશ્ન—ત્રસ સ્થાવર જીવોના ચાદ ભેદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય (૨) બાદર એકેંદ્રિય (૩) બેઇંદ્રિય (૪) તેઇંદ્રિય (૫) ચૌરેંદ્રિય (૬) અસજ્ઞી પચેદ્રિય (૭) સજ્ઞી પચેદ્રિય, આ સાત જાતિના જીવ

પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બને પ્રકારના છે જેથી ચોદ ભેદ થયા

૧૩૦ પ્રશ્ન–સૂક્ષ્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે પૃથ્વી આદિ પદાર્થોથી પોતે રોકાય નહિ અને બીજાને રોકે નહિ તથા આખથી જોઇ શકાય નહિ તેને સૂક્ષ્મ કહે છે

૧૩૧ પ્રશ્ન–બાદર કોને કહે છે ?

ઉત્તર–પૃથ્વી આદિ પદાર્થોથી જે રોકાઇ જાય તથા બીજાને રોકે તેને બાદર કહે છે

૧૩૨ પ્રશ્ન–સૂક્ષ્મ બાદર શરીરધારી જીવ કયા છે ?

ઉત્તર–કેવળ એક એકેદ્રિય જીવોમાજ સૂક્ષ્મ અને બાદર બન્ને જાતના જીવો છે, બાકી બધા જીવો એક બાદર શરીરધારી જ છે

૧૩૩ પ્રશ્ન–સૂક્ષ્મ જીવો કયા છે ?

ઉત્તર–લોકમા સર્વે સ્થાને (એક રજ પ્રમાણ જગ્યા પણ કયાઇ ખાલી નથી) તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી, સૂક્ષ્મ પાણી, સૂક્ષ્મ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ વાયુ, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિના જીવો ભરેલા છે

૧૩૪ પ્રશ્ન–સૂક્ષ્મ જીવોનુ આયુષ્ય કેટલુ હોય છે ?

ઉત્તર–થોડામા થોડુ આયુષ્ય હોય તો બે ઘડીમા (અડતાલીસ મીનીટ) વનસ્પતિના જીવો, ૬૫૫૩૬ વાર જન્મ મરણ કરે છે આ જીવોને જન્મ મરણનુ અનત દુ ખ સદા ભોગવવુ પડે છે

શિક્ષા–જે જીવ મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન, હિ સા, વિષય, કષાયનું સેવન કરે છે તે આવી જીવાયોનીમા અનત કાળ

સુધી નિરંતર જન્મ મરણના દુ ખો ભોગવે છે જે ઉપરના દોષો છોડે છે તેને આવા દુ ખો કદી ભોગવવા પડતા નથી

૧૩૫ પ્રશ્ન—સજ્ઞી જીવો કોને કહે છે?

ઉત્તર—દીર્ઘ કાલિક સજ્ઞા જેને હોય તે અર્થાત જેને મન હોય તેને સજ્ઞી કહે છે

૧૩૬ પ્રશ્ન—સજ્ઞી-અસજ્ઞી જીવ કયા કયા છે?

ઉત્તર—એક માત્ર પચેદ્રિયમા સજ્ઞી મન સહિત અને અસજ્ઞી મન રહિત બન્ને જાતના જીવ છે બાકી બધા જીવો અસજ્ઞી-મન રહિત જ છે

૧૩૭ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિ કોને કહે છે?

ઉત્તર—આહારના પુદ્ગલોને શરીર, ઇંદ્રિય, અને શ્વાસોચ્છવાસ રૂપ પરિણમાવે, ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને વચન રૂપ પરિણમાવે અને મન વર્ગણાના પુદ્ગલને દ્રવ્ય મન રૂપ પરિણમાવે, તેવી જીવની શક્તિની પૂર્ણતાને પર્યાપ્તિ કહે છે

૧૩૮ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—છ (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, (૬) મન પર્યાપ્તિ

૧૩૯ પ્રશ્ન—કયા જીવોમા કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે?

ઉત્તર—એકેંદ્રિયમા આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ એ ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય અને અસજ્ઞી પચેંદ્રિયમા મન વિના પાચ પર્યાપ્તિ હોય છે સજ્ઞી પચેંદ્રિયમા છએ પર્યાપ્તિ હોય છે.

૧૪૦ પ્રશ્ન-પર્યાપ્તા કોને કહે છે?

ઉત્તર-જે જીવોમા જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ થઇ જાય તેને પર્યાપ્તા કહે છે

૧૪૧ પ્રશ્ન-અપર્યાપ્તા કોને કહે છે?

ઉત્તર-જે જીવોમા જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ ન થઇ હોય તેને અપર્યાપ્તા કહે છે

૧૪૨ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિ કોને કહે છે?

ઉત્તર—આહાર વર્ગણાના પુદ્‌ગલોને શરીર, ઇંદ્રિય અને શ્વાસોશ્વાસ રૂપ પરિણમાવે, ભાષાવર્ગણાના પુદ્‌ગલોને વચન રૂપ પરિણમાવે અને મન વર્ગણાના પુદ્‌ગલોને દ્રવ્ય મન રૂપ પરિણમાવે તેવી જીવની શક્તિની પૂર્ણતાને પર્યાપ્તિ કહે છે (વર્ગણા એટલે પુદ્‌ગલનો સમૂહ)

૧૪૩ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિ કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—છ (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ, (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, અને (૬) મન પર્યાપ્તિ

૧૪૪ પ્રશ્ન—કયા જીવોમા કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે?

ઉત્તર—એકેંદ્રિયમા આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, અને શ્વાસોશ્વાસ એ ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચોરેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમા મન વિના પાંચ પર્યાપ્તિ હોય છે સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમા છએ પર્યાપ્તિ હોય છે

૧૪૫ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે જીવોમા જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ થઇ જાય તેને પર્યાપ્તિ કહે છે

૧૪૬ પ્રશ્ન—અપર્યાપ્તા કોને કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે જીવોમા જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ ન થઈ હોય તેને અપર્યાપ્તા કહે છે અપર્યાપ્ત અવસ્થા બે ઘડીથી વધારે રહેતી નથી જન્માધ યા ગાડા માણસ અપર્યાપ્તા ન કહેવાય પણ દૂષિત પર્યાપ્તિ કહેવાય

માર્ગણાનુ સ્વરૂપ

૧૪૭ પ્રશ્ન—બીજી અપેક્ષાએ જીવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—વ્યવહાર નયે એટલે કર્મના નિમિત્તથી ચૌદ માર્ગણા અને ચૌદ ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ સસારી જીવના ચૌદ ચૌદ પ્રકાર છે વળી ચૌદ માર્ગણાના ૬૨ (બાસઠ) ભેદ જેથી બાસઠ પ્રકાર પણ છે વળી વિસ્તારથી જીવના ૫૬૩ પ્રકાર પણ છે કર્મથી જીવની અનત અવસ્થા થાય છે જેથી જીવના અનત ભેદ પાડી શકાય પણ સહેલાઈથી સ્હમજવા શાસ્ત્રકારોએ જીવના અમુક અમુક ભેદો પાડેલા છે

શુદ્ધ નિશ્ચય નયે એટલે સત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારતા બધા જીવ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન યુક્ત એકજ પ્રકારના છે

૧૪૮ પ્રશ્ન—માર્ગણા એટલે શું ?

ઉત્તર—જે જે વિશેષ ગુણોથી જીવને શોધી શકાય, જીવનું જ્ઞાન કરી શકાય તે તે વિશેષ ગુણોને માર્ગણા કહે છે (મૃગ=ક્રિયાપદ છે માર્ગ યતિ એટલે શોધે છે માર્ગ અથવા માર્ગણા એટલે શોધવાનો ઉપાય)

૧૪૯ પ્રશ્ન—ચૌદ મુખ્ય માર્ગણાના નામ અને તેના વિસ્તારથી કટલા કેટલા ભેદ છે તે કહો ?

ઉત્તર—(૧) ભવ્ય ૨ (૨) સન્ની ૨ (૩) આહારક ૨ ના બબ્બે પ્રકાર છે (૪) જોગ ૩ (૫) વેદ ૩ ના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે (૬) ગતિ ૪ (૭) કષાય ૪ (૮) દર્શન ૪ ના ચાર ચાર પ્રકાર છે (૯) ઇંદ્રિય ૫ ના પાચ પ્રકાર છે (૧૦) કાય ૬ (૧૧) લેશ્યા ૬ અને (૧૨) સમકિત ૬ ના છ છ પ્રકાર છે (૧૩) સયમ ૭ ના સાત પ્રકાર છે (૧૪) જ્ઞાન ૮ ના આઠ પ્રકાર છે કુલ ૬૨ પ્રકાર છે

૧૫૦ પ્રશ્ન—ભવ્ય માર્ગણાના બે ભેદ કયા કયા છે?

ઉત્તર—પહેલો ભવ્ય બીજો અભવ્ય

૧૫૧ પ્રશ્ન—ભવ્ય કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) જેનામા પલટવાનો સ્વભાવ છે (૨) જે સસારી અવસ્થા છોડી સિદ્ધ થઈ શકે છે (૩) ઇંદ્રિય સુખથી ભિ ન સત્ય આત્મિક સુખ છે તેનો નિશ્ચય અને અનુભવ કરે છે, (૪) હુ ભવ્ય છુ કે અભવ્ય તેનો નિર્ણય કરવાની જેની અ તરેચ્છા હોય છે (૫) જે સકલ ઇંદ્રિય રહિત આત્મિક સુખ પૂર્ણ મોક્ષની અભિલાષા કરે છે આ પાચે ગુણ સહિત હોય તે ભવ્ય (ભવી) જીવ હોય છે

૧૫૨ પ્રશ્ન—અભવ્ય કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) જેનામા પલટવાનો સ્વભાવ નથી (૨) જે સસારી સશરીરી મટી કદી સિદ્ધ થઇ શકતો નથી (૩) ઇંદ્રિય સુખથી ભિન્ન જે આત્મિક સુખ છે તેનો નિશ્ચય, તથા અનુભવ જે કરી શકતો નથી તથા આત્મિક સુખની રૂચી પણ થતી નથી. (૪) હુ ભવ્ય છુ કે અભવ્ય તેનો નિર્ણય કરવાની જેની અ તરેચ્છા હોતી નથી (૫) જ

ઇંદ્રિય રહિત આત્મિક સુખ પૂર્ણ મોક્ષની ઇચ્છા કરતો નથી તે અભવ્ય (અભવી જીવ હોય છે)

૧૫૩ પ્રશ્ન—સંજ્ઞીના બે ભેદ કયા કયા છે?

ઉત્તર—હિત શિક્ષા ગ્રહણ કરવા રૂપ દ્રવ્ય મન હોય તે સંજ્ઞી છે અને દ્રવ્ય મન ન હોય તે અસંજ્ઞી છે, (ભાવ મન સુખ દુ ખનું અનુભવણુ તો દરેક જીવને હમેશા સર્વ ગતિમા હોય છે)

૧૫૪ પ્રશ્ન—ભાવ મન કોને કહે છે અને તે કોને હોય છે?

ઉત્તર—સુખ દુ ખનો અનુભવ કરી રાગ દ્વેષ કરવા રૂપ ભાવ મન દરેક જીવને સર્વ સ્થાને હોય છે એ દ્વારા ભાવ લેશ્યાના પરિણામ શુભાશુભ ભાવ થઇ જીવ જ્ઞાના વરણાદિ આઠ કર્મ બધી ગતિમા બાધે છે

૧૫૫ પ્રશ્ન—આહાર કોને કહે છે?

ઉત્તર—શરીર, ઇંદ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિને યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તેને આહાર કહે છે

૧૫૬ પ્રશ્ન—આહારક વગણાના બે ભેદ કયા કયા છે?

ઉત્તર—જે આહારને ગ્રહણ કરે તે આહારક અને જે આહાર ગ્રહણ ન કરે તેને અનાહારક કહે છે

૧૫૭ પ્રશ્ન—જીવ કયારે આહારક અને કયારે અનાહારક હોય છે?

ઉત્તર—એક શરીર છોડી બીજા શરીર માટે જીવ જાય તે સમયે (વાટે વહેતા) જો બે સમય લાગે તો એક સમય અનાહારક, ત્રણ સમય લાગે તો બે સમય અનાહારક, ચાર સમય લાગે તો બેથી ત્રણ સમય અનાહારક રહે

છે આથી વધારે સમય લાગતા નથી અને કેવળી પ્રભુને વેદની આદિ ચાર અઘાતીયા કર્મ ક્ષય થવા કેવળ સમુદ્ઘાત થાય તેમા માત્ર આઠ સમય લાગે છે તેમા ત્રણ સમય અનાહારક રહે છે ચોદમે ગુણસ્થાને જીવ અનાહારક રહે છે બાકી બધા સસારી જીવો સદા આહારક એટલે અનાહારકનો સમય બહુજ થોડો છે આખ મીચીને ખોલીયે તેટલા કાળમા અસખ્ય સમય વીતે છે તેમાના ત્રણ સમય સસારી જીવ અનાહારક રહે છે બાકી તો આહાર કરે છે

શિક્ષા—જો આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવી આહારની મમતા છોડી સમતા ભાવે તપશ્ચર્યા કરે તો અનાહારક થાય સિદ્ધ ભગવાન સદા અનાહારક છે તેજ જીવનો શુદ્ધ ગુણ છે અને તે પ્રગટ કરવાથી સત્ય સુખને પમાય છે આહાર ગ્રહણ કરવુ, નિહાર છોડવુ તેજ દુખ ને સસાર કહે છે બ ને રહિત સદા માટે થવુ તે મોક્ષ છે

૧૫૮ પ્રશ્ન—યોગ કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) મન, વચન અને કાયા દ્વારા કર્મ, નોકર્મ ગ્રહણ કરવાની જીવની શક્તિને ભાવ યોગ કહે છે

(૨) મન વચન અને કાયા દ્વારા આત્માના પ્રદેશ ચ ચલ થાય તેને દ્રવ્ય યોગ કહે છે

૧૫૯ પ્રશ્ન—વેદ કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) વેદ મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ વિષય ઇચ્છાને ભાવ વેદ કહે છે, તેના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) પુરૂષ વેદ (સ્ત્રી સ યોગની ઇચ્છા થાય) (૨) સ્ત્રીવેદ (પુરૂષ સ યોગની ઇચ્છા થાય) (૩) નપુ સક વેદ (બન્ને સ યોગની ઇચ્છા થાય)

(૪) અંગોપાગ નામ કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જીવે ધારણ કરેલ શરીરના ચિન્હને દ્રવ્ય વેદ કહે છે તેના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) પુરૂષવેદ (પુરૂષ ચિન્હ), (૨) સ્ત્રી વેદ (સ્ત્રી ચિન્હ), (૩) નપુસકવેદ (મિશ્ર ચિન્હ)

ગતિનુ સ્વરૂપ.

૧૬૦ પ્રશ્ન— ગતિ કોને કહે છે અને તે કઈ કઈ છે?

ઉત્તર—ગતિનામા નામ કર્મના ઉદયથી જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાને ગતિ કહે છે તે ચાર છે (૧) નરક ગતિ (૨) તિર્યંચ ગતિ (૩) મનુષ્ય ગતિ અને (૪) દેવ ગતિ.

૧૬૧ પ્રશ્ન—નરક ગતિમા જવાના કેટલા કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) બહુ હિંસા થાય તેવા કામ કરે (મહા આરંભ), (૨) ધન પરિવાર અને વિષય ભોગોની બહુ ઇચ્છા કરે (મહા પરિગ્રહ), (૩) પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરે, (૪) દારૂ તથા માંસનુ ભક્ષણ કરે.

૧૬૨ પ્રશ્ન—તિર્યંચ ગતિમા જવાના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) કષાય એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે (૨) છલ કપટ દગાબાજી વિશ્વાસ ઘાત કરે (૩) અસત્ય (જુઠુ) બોલે-અસત્ય ચાલે (ખોટા તોલા માપ રાખે, ખોટી સાક્ષી આપે વિગેરે)

૧૬૩ પ્રશ્ન—મનુષ્ય ગતિમા જવાના કેટલા કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) સરળ પ્રકૃતિ હોય (નિષ્કપટી, સત્યવાદી, શાંત હોય) (૨) વિનયી નિરાભિમાની હોય (૩) દયાળુ (દુખીઓના દુખ દૂર કરવા

સદા તૈયાર રહે) (૪) ઇર્ષા, દ્વેષ, કરીને રહિત હોય અને બધાના ગુણ ગ્રહણ કરે

૧૬૪ પ્રશ્ન—દુખ કેટલી જાતના છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય કરીને ત્રણ જાતના દુખો છે (૧) શારીરિક દુખ (૨) માનસિક દુખ (૩) આત્મિક દુખ

૧૬૫ પ્રશ્ન—શારીરિક દુખ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ, દુર્ગંધ, ખરાબ ભોજન, મારપીટ, છેદન, ભેદન વિગેરે

૧૬૬ પ્રશ્ન—માનસિક દુખો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—કોઈ પણ પ્રતિકૂળ સંયોગ માટે ચિંતા, ભય શોક, અરૂચિ વિગેરે માનસિક દુખ છે

૧૬૭ પ્રશ્ન—આત્મિક દુખો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—જે વડે આત્મા પોતાના મુલ ગુણો મલીન કરી શુદ્ધ સ્વરૂપ ભુલી દુખી થાય તેને આત્મિક દુખ કહે છે તે ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કષાય, અને અઢાર પાપસ્થાનક છે

૧૬૮ પ્રશ્ન—અઢાર પાપ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) હિંસા (૨) જુઠ (૩) ચોરી (૪) વિષયેચ્છા (મૈથુન) (૫) ધનમોહ (પરિગ્રહ) (૬) ક્રોધ, (૭) માન (અહંકાર) (૮) માયા (કપટ) (૯) લોભ (તૃષ્ણા) (૧૦) રાગ (૧૧) દ્વેષ (૧૨) કુસંપ કજીયા કરવા (૧૩) આળ ચઢાવવું (૧૪) ચાડી કરવી (૧૫) બીજાની નિંદા કરવી (૧૬) હર્ષ, શોક (૧૭) કપટ સહિત જુઠુ બોલવુ (૧૮) મિથ્યાત્વ (ખોટી સમજણ)

૧૬૯ પ્રશ્ન—શરીર, મન, અને આત્માની દયામા શ્રેષ્ઠ કઈ છે?

ઉત્તર—દયા કરવી તે સારૂં કામ છે શારીરિક ને માનસિક દુ ખ દૂર કરવાથી શાંતિ થેડો વખત રહે છે જ્યારે આત્માના દુ ખ ટાળવાથી હંમેશની ત્રણે જાતની શાંતિ મળે છે જેથી આત્મ દયા શ્રેષ્ઠ છે, પોતે અઢાર (૧૮) પાપથી બચે તેને સ્વ (પોતાની) ભાવ દયા કહે છે અને બીજાના આત્માને અઢાર (૧૮) પાપથી બચાવે તે પરની ભાવ દયા છે

૧૭૦ પ્રશ્ન—દેવ ગતિમા જવાના કેટલા કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (૧) સાધુના પંચમહાવ્રતોનું પાલન કરે તે શ્રેષ્ટ (બહુ મોટા) દેવ થાય છે (૨) શ્રાવકના બાર વ્રતોનુ પાલન કરે તે મોટા દેવ થાય છે (૩) જે પાપ ન કરે અને અજ્ઞાન (આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના) તપ કરે તે નાના દેવ થાય છે (૪) જે પાપ ન કરે અને ઇચ્છા વિના ઘોર દુ ખ પરવશપણે સહન કરે તે તદ્દન હલકા દેવ થાય છે

૧૭૧ પ્રશ્ન—પાચમી ગતિ મોક્ષમા જવાના કેટલા કારણો છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) સમ્યગ્ જ્ઞાન (૨) સમ્યગ્ દર્શન (૩) સમ્યક ચારિત્ર અને (૪) સમ્યગ્ તપ છે

૧૭૨ પ્રશ્ન—કષાય કોને કહે છે?

ઉત્તર—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભદ્વારા આત્માના વિકારી ભાવ (વિભાવ પરિણામ)ને કષાય કહે છે કષ્=સસાર આય=વૃદ્ધિ જે સસારની વૃદ્ધિ કરાવે, જન્મ મરણ કરાવે તે કષાય

૧૭૩ પ્રશ્ન—દર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેથી વસ્તુ છે એટલુ (અસ્તી જાત માત્રનુ) જ્ઞાન થાય તેને દર્શન કહે છે તેના ચાર ભેદ છે (૧) ચક્ષુદર્શન (૨) અચક્ષુદર્શન (૩) અવધિદર્શન અને (૪) કેવળ દર્શન

૧૭૪ પ્રશ્ન—ઇંદ્રિય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—આત્માને બીજા પદાર્થનું જ્ઞાન કરવાના સાધનને ઇંદ્રિય કહે છે જે શરીરમા પાચ ઇંદ્રિયોનો આકાર છે તેને દ્રવ્ય ઇંદ્રિય કહે છે અને પદાર્થનુ જ્ઞાન કરવાની જીવની શક્તિ છે તેને ભાવ ઇંદ્રિય કહે છે ભાવ ઇંદ્રિય છએકાયના જીવોને હોય છે

૧૭૫ પ્રશ્ન—એકેન્દ્રિય જીવોમા ગુપ્ત (અવ્યક્ત) ભાવ ઇંદ્રિયો બધી કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—એકેન્દ્રિય જીવોને વ્યક્ત એટલે વિકાશ પામેલ ભાવ ઇંદ્રિય નથી હોની પણ અવ્યક્ત અવિકસીત ભાવ ઇંદ્રિય હોય છે કારણ તે ઉપયોગમયી છે આ પ્રમાણે આવશ્યક ભાષ્યમા લખેલ છે જે હવે સાયન્સથી સ્પષ્ટ થતું જાય છે

(૧) સ્પર્શેન્દ્રિય માટે—લજામણી આદિ અડતા સંકોચાય છે.

(૨) રસેન્દ્રિય, કેટલીક વનસ્પતિ ખાસ ખાતર (વિશેષ જાતિના ખાતર)થી જ વધે છે

(૩) ઘ્રાણેદ્રિય–કેટલીક વનસ્પતિ ખાસ ધૂપની ગધથી વધે છે, ફ્ળે ફૂલે છે

(૪) ચક્ષુરિંદ્રિય–ચદ્રમુખી કમલ ચદ્ર ઉગતા ને સૂર્ય મુખી કમળ સૂર્ય ઉગતા જ ખીલે છે ને તેના અભાવે બીડાય છે

(૫) શ્રોતેંદ્રિય–તે વનસ્પતિ માનપાનના શબ્દથી ખીલે છે અને અપમાનથી કરમાય છે તેવુ ડૉ જગદીશચદ્ર બોઝે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બતાવી આપ્યુ છે આ ઉપરથી અવ્યક્ત (અલ્પ વિકસિત) ભાવ ઇંદ્રિયો હોય છે એ સિદ્ધ થઇ શકે છે

છકાયનુ સ્વરૂપ (થોકડો) એટલે શિઘ્ર બોધ કરવાનુ સાધન

૧૭૬ પ્રશ્ન—કાય કોને કહે છે અને તેના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ત્રસ તથા સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી આત્માના પ્રદેશ પૃથ્વી કાયાદિ શરીર પ્રમાણ ગોઠવાય તેને કાય કહે છે તેના ૬ પ્રકાર છે (૧) પૃથ્વીકાય માટીના જીવ (૨) અપકાય પાણીના જીવ (૩) તેઉકાય અગ્નિના જીવ (૪) વાયુકાય હવાના જીવ (૫) વનસ્પતિકાય વૃક્ષવેલા કદાદિના જીવ અને (૬) ત્રસકાય હાલતા ચાલતા જીવ

૧૭૭ પ્રશ્ન—છકાયના ગોત્ર અને નામ એટલે શુ ?

ઉત્તર—ગોત્ર બાહ્ય ચિહ્ન અને પ્રવૃત્તિ પરથી આપ પડે છે અને નામ અદરના કોઇ ખાસ ગુણપરથી પડે છે દાખલા તરીકે છકાયના ગોત્રના નામ જ પ્રખ્યાત છે પૃથ્વી

કાય વિગેરે તે ગોત્ર છે આજે પણ માણસો ગોત્ર અટક ઉપરથી ઘણા ઓળખાય છે જેમ મહાત્મા ગાધીજી અહીં ગાધીજી ગોત્ર છે નામ થોડા લોક જાણે છે શ્રી ગૌતમ સ્વામી એ પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુના મુખ્ય શિષ્યનુ ગોત્ર છે ને તેઓનુ નામ શ્રી ઇંદ્રભૂતિ હતું

(૧) નામ-ઇંદિથાવર કાય (ગોત્ર) પૃથ્વીકાય-સામાન્ય અર્થ ઇંદ્ર જેના સ્વામી છે

(૨) નામ—બ ભીથાવરકાય-ગોત્ર—અપકાય—જેમા પ્રતિબિંબ પડે છે

(૩) નામ-સપ્પીથાવરકાય-ગોત્ર-તેઉકાય-જે સ યોગ મળતા વધતી જાય છે (સપ-સરકવુ)

(૪) નામ-સુમતિથાવરકાય-ગોત્ર-વાયુકાય-સુબુદ્ધિ દે છે

(૫) નામ—પયાવચ્ચથાવરકાય-ગોત્ર-વનસ્પતિકાય-જેમા દુધિયા પાણીનો અશ ભીનાશ સદા રહે છે

(૬) નામ-જ ગમકાય-ગોત્ર-ત્રસકાય-જે હલેચાલે છે

૧૭૮ પ્રશ્ન—પૃથ્વીકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) પૃથ્વીકાય-કાચી માટી, મરડીઆ, પત્થર ખારો, ખડી, હીંગળો, હડતાલ, ગેરૂ, ગોપીચદન, અભરક, કાચુ સોનુ, રૂપુ, લોહુ વિગેરે ધાતુઓ, કાચાહીરા, માણેક, પન્ના વગેરે રત્નો જમીનમાથી ખોદી કાઢેલ ખનીજ પદાર્થો બધા પૃથ્વીકાયના જીવ છે આ જીવો બીજા તીક્ષ્ણ પદાર્થથી મરણ પામે છે જેવા કે-શોધેલ સોનુ રૂપુ, ઇંટો, રસ્તાની ધૂળ વિગેરે

૧૭૯ પ્રશ્ન—અપકાયના નામો કયા કયા છે ?

(૩) ઘ્રાણેંદ્રિય—કેટલીક વનસ્પતિ ખાસ ધૂપની ગંધથી વધે છે, ફલે ફૂલે છે

(૪) ચક્ષુરિંદ્રિય—ચંદ્રમુખી કમલ ચંદ્ર ઉગતા ને સૂર્યમુખી કમળ સૂર્ય ઉગતા જ ખીલે છે ને તેના અભાવે બીડાય છે

(૫) શ્રોતેંદ્રિય—તે વનસ્પતિ માનપાનના શબ્દથી ખીલે છે અને અપમાનથી કરમાય છે તેવુ ડૉ. જગદીશચંદ્ર બોઝે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બતાવી આપ્યું છે આ ઉપરથી અવ્યક્ત (અલ્પ વિકસિત) ભાવ ઇંદ્રિયો હોય છે એ સિદ્ધ થઇ શકે છે

છકાયનુ સ્વરૂપ (થોકડો) એટલે શિઘ્ર બોધ કરવાનુ સાધન

૧૭૬ પ્રશ્ન—કાય કોને કહે છે અને તેના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ત્રસ તથા સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી આત્માના પ્રદેશ પૃથ્વી વાયાદિ શરીર પ્રમાણ ગોઠવાય તેને કાય કહે છે તેના છ પ્રકાર છે (૧) પૃથ્વીકાય માટીના જીવ (૨) અપકાય પાણીના જીવ (૩) તેઉકાય અગ્નિના જીવ (૪) વાયુકાય હવાના જીવ (૫) વનસ્પતિકાય વૃક્ષવેલા કંદાદિના જીવ અને (૬) ત્રસકાય હાલતા ચાલતા જીવ

૧૭૭ પ્રશ્ન—છકાયના ગોત્ર અને નામ એટલે શુ?

ઉત્તર—ગોત્ર બાહ્ય ચિન્હ અને પ્રવૃત્તિ પરથી પ્રાય પડે છે અને નામ અંદરના કોઇ ખાસ ગુણપરથી પડે છે દાખલા તરીકે છકાયના ગોત્રના નામ જ પ્રખ્યાત છે પૃથ્વી

કાય વિગેરે તે ગોત્ર છે આજે પણ માણસો ગોત્ર અટક ઉપરથી ઘણા ઓળખાય છે જેમ મહાત્મા ગાધીજી અહીં ગાધીજી ગોત્ર છે નામ થોડા લોક જાણે છે શ્રી ગૌતમ સ્વામી એ પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુના મુખ્ય શિષ્યનુ ગોત્ર છે ને તેઓનુ નામ શ્રી ઇંદ્રભૂતિ હતું

(૧) નામ-ઇંદ્રિથાવર કાય (ગોત્ર) પૃથ્વીકાય-સામાન્ય અર્થ ઇંદ્ર જેના સ્વામી છે

(૨) નામ—બ્રંભીથાવરકાય-ગોત્ર—અપકાય—જેમા પ્રતિબિંબ પડે છે

(૩) નામ-સપ્પીથાવરકાય-ગોત્ર-તેઉકાય-જે સચોગ મળતા વધતી જાય છે (સપ-સરકવુ)

(૪) નામ-સુમતિથાવરકાય-ગોત્ર-વાયુકાય-સુબુદ્ધિ દે છે

(૫) નામ—પયાવચ્ચથાવરકાય-ગોત્ર-વનસ્પતિકાય-જેમા દુધિયા પાણીનો અશ ભીનાશ સદા રહે છે

(૬) નામ-જ ગમકાય-ગોત્ર-ત્રસકાય-જે હાલેચાલે છે.

૧૭૮ પ્રશ્ન—પૃથ્વીકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) પૃથ્વીકાય-કાચી માટી, મરડીઆ, પત્થર ખારો, ખડી, હીંગળો, હડતાલ, ગેરૂ, ગોપીચદન, અભરક, કાચુ સોનુ, રૂપુ, લોઢુ વિગેરે ધાતુઓ, કાચાહીરા, માણેક, પન્ના વગેરે રત્નો જમીનમાથી ખોદી કાઢેલ ખનીજ પદાર્થો બધા પૃથ્વીકાયના જીવ છે આ જીવો બીજા તીક્ષ્ણ પદાર્થથી મરણ પામે છે જેવા કે-શોધેલ સોનુ રૂપુ, ઇંટો, રસ્તાની ધૂળ વિગેરે.

૧૭૯ પ્રશ્ન—અપકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—નદી, તળાવ, ઝરણા, કુવા, વાવડી, સરોવર સમુદ્ર વિગેરે યા કોઈપણ જળાશયનુ પાણી, ખારૂ, મીઠુ, મોળુ, પાણી વર્ષાદિ, ઠાર, ઝાકળ, ધુમસ વિગેરેનુ પાણી, આ પાણીના જીવો અગ્નિથી યા બીજા કડવા, તીખા, ખારા, ખાટા, મીઠા, પદાર્થો મળવાથી મરણ પામે છે

૧૮૦ પ્રશ્ન—અગ્નિકાયના નામો કયા કયા છે?

ઉત્તર—ચુલા, ભઠ્ઠી, નીભાડા, આદિની અગ્નિ, ચકમક વીજળી વિગેરેની અગ્નિ આ જીવો પાણીથી અથવા હવા અગર ખોરાક (ઇંધન) ન મળવાથી મરણ પામે છે

૧૮૧ પ્રશ્ન—વાયુકાયના નામો કયા કયા છે?

ઉત્તર—ઉચો, નીચો, ત્રીછો, વાયુ, વ ટોળીયાનો વાયુ, આ જીવો, આખા લોકમા સર્વ જગ્યાએ ભરેલા છે તેના જીવો ઉઘાડે મુખે બોલવાથી, પખો નાખવાથી સુપડે સોવાથી, યા કઇ પદાર્થ હલાવવાથી મરણ પામે છે

૧૮૨ પ્રશ્ન—વનસ્પતિકાયના નામો કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) સખ્યાત કાય તે પાકેલ વનસ્પતિ જેમા જેટલા બી ગોટલી હોય તેટલા જીવ છે તે પાકેલ કેરી, દાડમ, નારગી, દ્રાક્ષ, આખુ અનાજ, બી, વિગેરે

(૨) અસખ્યાત કાય—લીલી વનસ્પતિ વૃક્ષવેલા શાક પાન વિગેરે

(૩) અનતકાય-કદમૂળ, ઉગતા અકુરા, પચવર્ણી, લીલફૂગ, દૂધ નીકળે તેવી અથવા ઘણી કુમળી વનસ્પતિ આ જીવો અગ્નિ અથવા બીજા તીક્ષ્ણ પદાર્થથી મરણ પામે છે

૧૮૩ પ્રશ્ન—મુહૂર્ત્તજ એટલે શુ ?

ઉત્તર—બે ઘડી એટલે અડતાલીશ મીનીટને મૂહૂર્ત કહે છે એક રાત્રિ દિવસના ૨૪ કલાક, ૩૦ મુહૂર્ત અથવા ૬૦ ઘડી થાય છે ચાર કલાકના પાચ મુહૂર્ત થાય છે

૧૮૪ પ્રશ્ન—અતર મુહૂર્ત એટલે શુ ?

ઉત્તર—અતર એટલે અદરનું મુહૂર્તની અદરનો સમય તેને અતર મુહૂર્ત કહે છે અડતાલીશ મીનીટના નાના વિભાગ કરવાથી અસખ્યાતા અતર મુહૂર્ત થાય છે જેમ એક યુવાન, નિરોગ, બલવાન, અને હોશિઆર દરજી જીણુ કપડાને ફાડે છે ને તેના તરત કટકા કરે છે તેમા એક બે સેકડ લાગે છે પણ તેમા હજારો તાર હતા તે દરેક દરેક એક પછી એક તુટેલ છે જેથી એક તારને તુટવામા એક સેકડનો અમુક હજારમો ઓછો વખત લાગે છે બીજુ દષ્ટાત એક ક્ષત્રિય જુવાન, નિરોગ, બલવાન તે શાસ્ત્ર વિદ્યામા હોશીઆર તીક્ષ્ણ ભાલાથી કમળ ફુલના ઢગલાને વીધે છે તેમા હજારો કમળ છે અને દરેક કમળમા હજારો બારીક પાદડા છે તે એક બે સેકડમા તે ભાલાની અણી બધા કમળને વીધી નીચે ચાલી ગઇ તેમા દરેક કમળ અને તેનું પાદડુ વીધાયુ તેનો સમય કેટલો હોય તો ઉત્તર એક સેકડનો અમુક લાખમો હિસ્સો આવ્યો બસ આથી એમ નિર્ણય થયો કે વખતનુ નાનુ માપ સેકડ છે એનાથી નાનું માપ પળ વિપળ છે પણ તેથી નાનુ માપ પ્રચલિત નથી જ્યારે સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ તે હજારો વર્ષ પહેલા કેવળજ્ઞાનરૂપી દિવ્ય

ચક્ષુથી બતાવ્યુ છે કે આખ મીચીને ખોલીએ તેમા અસખ્યાતા સમય જાય છે સમય એટલે નાનામા નાનો વર્ખતનો ભાગ આવા અસખ્યાત સમય એક મુહૂર્તમાં વીતે છે જેથી એક મુહૂર્તના વિભાગ અસખ્યાત થાય છે ને એ સમય થી અતર મુહૂર્ત ગણી મુહૂર્તમા એક સમય બાકી હોય ત્યા સુધી અંતર મુહૂર્ત ગણાય છે જેથી કરી એક મુહૂર્તના અતર પણ અસખ્યાતા થાય છે

શિક્ષા—પાપ છોડવામા અને ધર્મ આદરવામા એવો એક પણ સમય પ્રમાદ (આલસ્ય) ન કરવા પ્રભુની આજ્ઞા છે "समय गोयम मापमायए" હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરશો નહિ ગો એટલે ઇદ્રિય જે ઇંદ્રિયોનો સદુપયોગ કરે તે બધા જીવો ગૌતમ કહી શકાય છે

૧૮૫ પ્રશ્ન—જઘન્ય એટલે શુ?

ઉત્તર—જઘન્ય એટલે નાનામા નાનુ જેનાથી ઓછા પ્રમાણનુ ન હોય તે

૧૮૬ પ્રશ્ન—ઉત્કૃષ્ટ એટલે શું?

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટ એટલે સૌથી મોટુ જેનાથી વધારે મોટુ ન હોય તે

૧૮૭ પ્રશ્ન—છકાયના જીવોનું જઘન્ય (થોડામા થોડુ) કેટલુ આયુષ્ય છે?

ઉત્તર—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, અને વાયુના જીવો બે ઘડીમા ૧૨૮૨૪ (બાર હજાર આંઠસો ચોવીશ) વાર જન્મ મરણ કરે છે વનસ્પતિમાં અસખ્યાત કાય (લીલી વનસ્પતિ)ના જીવો બે ઘડીમા ૩૨૦૦૦ (બત્રીશ હજાર

વાર) અને અનત કાયના જીવો બે ઘડીમા ૬૫૫૩૬ (પાસઠ હજાર પાચશો છત્રીશ) વાર જન્મ મરણુ કરે છે બેઇંદ્રિયના જીવો ૮૦ (એસી) વાર, તેઇંદ્રિયના જીવો ૬૦ (સાઠ) વાર, ચૌરેંદ્રિયના જીવો ૪૦ (ચાલીશ) વાર, અસજ્ઞી પંચેદ્રિયના જીવો ૨૪ (ચોવીશ) વાર, સજ્ઞી પચેદ્રિયના જીવો ૧ (એક) વાર જન્મ મરણુ બે ઘડીમા કરે છે

૧૮૮ પ્રશ્ન—છએ કાયનુ ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમા વધારે) કેટલુ આયુષ્ય છે ?

ઉત્તર—પૃથ્વીકાયનુ બાવીશ હજાર વર્ષનું (વજહીરા વિગેરેનું) અપકાયનું સાત હજાર વર્ષનું, તેઉકાયનું ત્રણુ દીવસનું (૭૨ કલાકનું), વાયુકાયનુ ત્રણુ હજાર વર્ષનુ, વનસ્પતિકાયનુ દશ હજાર વર્ષનુ, અનેક મોટા ઝાડનુ અને અનતકાય (કદમળ, લીલ ફુલ વિગેરે)નુ અતર મુહૂર્તનુ, બેઇંદ્રિય ૧૨ વર્ષનુ, તેઇંદ્રિય ૪૯ દિવસનુ, ચૌરેંદ્રિય ૭ માસનુ, પચેદ્રિયમા મનુષ્ય અને તિર્યંચનુ ત્રણુ પલ્યોપમનુ અને નારકી તથા દેવતાનુ ૩૩ સાગરોપમનુ છે

૧૮૯ પ્રશ્ન—જીવાયોની કોને કહે છે ?

ઉત્તર—યોની એટલે જન્મ લેવાનુ ઠેકાણું જીવોને જે જે ઠેકાણુા જન્મ લેવાના હોય છે તેને જીવાયોનિ કહે છે અને વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ આદિની ન્યૂનાધિકતાને લીધે જીવાયોનીના ભેદો પાડેલા છે

૧૯૦ પ્રશ્ન—ચોરાસી લાખ જીવાયોની કઇ કઇ છે ?

ઉત્તર—સાત લાખ પૃથ્વીકાય, સાત લાખ અપકાય, સાત લાખ તેઉકાય, સાત લાખ વાયુકાય, દશ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, ચૌદ લાખ સાધારણ વનસ્પતિકાય, બે લાખ બેઇંદ્રિય, બે લાખ તેઇંદ્રિય, બે લાખ ચૌરેંદ્રિય, ચાર લાખ નારકી, ચાર લાખ દેવતા, ચાર લાખ તિર્યંચ પચેંદ્રિય અને ચૌદ લાખ મનુષ્ય પચેંદ્રિય

૧૯૧ પ્રશ્ન—પ્રત્યેક કોને કહે છે ?

ઉત્તર—પ્રત્યેક એટલે દરેક, દરેક જીવને જુદુ જુદુ શરીર હોય એક શરીરમા એક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક કહે છે (આમા બે જાતીના જીવ છે એક અસખ્યાતકાય પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુમા એક અસખ્યાતકાય છે એટલે ચારે સ્થાવરના રાઈ જેટલા ભાગમા પણ અસખ્યાતા જીવ છે, વનસ્પતિકાયમા ત્રણ જાતના જીવ હોય (૧) સખ્યાત કાય (પાકેલ સુકેલ વનસ્પતિ તથા અનાજ વિગેરે) (૨) અસખ્યાતકાય (લીલી વનસ્પતિ) અને (૩) અનતકાય (કદ મળ અતિ કોમળ વનસ્પતિ)

૧૯૨ પ્રશ્ન—અનતકાય અથવા સાધારણ કાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—સાધારણ-બધાને માટે, જ્યા અનત જીવોને રહેવાનુ એક શરીર હોય એટલે એક શરીરમા અનત જીવો હોય તેને સાધારણ કાય, અનત કાય અથવા નીગોદ કહે છે તે જેવા કે કદમૂળ જે જમીનમાથી ખોદીને કાઢે તે બટાટા, ડુગળી, શકરીઆ, (સકરકદ) ગાજર, લીલી હલદર, આદુ વિગેરે તથા જમીન ઉપર થતા લીલફુલ તથા તોડતા સરખા બે ભાગ થાય અથવા લીલા પીળા

-ગ તુટેલ ભાગમા ચળકે છે તેવી બહુ નરમ લીલોતરી અનતકાય ગણાય છે અનતકાયના જીવો એક વનસ્પતિ કાયમા જ છે

૧૮૩ પ્રશ્ન-અનતકાય નિગોદના જીવોને કેટલુ દુખ થાય છે?

ઉત્તર-તેઓનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અતર મુહૂર્તનુ અને જઘન્ય આયુષ્ય એક મુહૂતમા ૬૫૫૩૬ જન્મ મરણ કરે છે તેઓને સાતમી નારકી કરતા પણ અનતગણું દુખ નિરતર થાય છે કારણ જન્મ મરણનુ દુખ તથા આગળી ના અસખ્યાતમા ભાગના એક શરીરમા અનત જીવોને રહેવાનુ દુખ વળી આમા જે જીવ જન્મ લે છે તે ઉત્કૃષ્ટ રહે તો અનતા કાળ (અઢીપુદ્ગલ પરાવતન) સુધી તેમા જ જન્મ મરણ કરે છે તેથી કરી આ નિગોદ અનતકાળના જીવોને બધા જીવોથી વધારે દુખી કહેલ છે

૧૮૪ પ્રશ્ન-અનતકાય નિગોદમા કોણ જન્મ લે છે?

ઉત્તર-જે નીચેના કામો કરે તે ઘણું કરી અનત કયમા જન્મ લે છે (૧) મિથ્યાત્વ એટલે આત્માને ન ઓળખે, શરીર અને ઇદ્રિયોના ભોગમા મોહિત રહે (૨) અજ્ઞાન એટલે આત્માને ન જાણે (૩) કુચારિત્ર હિસાદિ અઢાર પાપ નિભયતાથી કરે (૪) અનતકાય કદમૂળ વિગેરે ખાય તથા ખવરાવે તે

શિક્ષા-આવુ જાણી ઉપરના ચાર દુષ્કર્મ છોડવા જેથી અનતકાયમા જઇ અનત દુખ કદી પણ ભોગવવા નહિ પડે

૧૯૫ પ્રશ્ન–પાચ સ્થાવર કાયમા કોનામા વધારે ઓછા જીવો છે?

ઉત્તર–કાચી માટી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિનો એક નાનામા નાનો એક રાઇ જેટલો ભાગ લઈએ તેમા અસખ્યાત જીવો છે પાચે સ્થાવરકાય એ જેટલી લે તેમા એક એકથી અસખ્યાત ગુણા વધારે જીવો છે એટલે પૃથ્વીકાયથી પાણીમા અસખ્યાત ગુણા જીવ છે તેથી વાયુકાયમા અસખ્યાત ગુણા જીવ છે તેથી વનસ્પતિ કાયમા પ્રત્યેકમા અસખ્યાત ગુણા છે અને અનતકાયમ તેથી અનત ગુણા છે

૧૯૬ પ્રશ્ન–છ કાયમા જન્મ મરણ કોણ કરે છે?

ઉત્તર—(૧) જે શરીર ઇંદ્રિયોના ભોગો, ધન વૈભવ માન, પૂજા, અને બાહ્યપદાર્થમા મોહ કરે છે તેને પોતાના માને છે તેવા મિથ્યાત્વી જીવો છ કાયમા જન્મ મરણ કરે છે (૨) જે હિંસાદિ અઢાર પાપ કરે છે તે છ કાયમા જન્મ મરણ કરે છે છ કાયની હિંસા કરનાર, કરાવનાર યા પરોક્ષ હિંસામા મદદગાર છ કાયમા જન્મ મરણ કરે છે (૩) જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપરૂપ મોક્ષ માર્ગ નથી આરાધન કરતા તે છ કાયમા જન્મ મરણ કરે છે

૧૯૭ પ્રશ્ન—છ કાયના જીવમા ત્રસ કાયમા જીવ તો પ્રગટ દેખાય છે પણ પાચ સ્થાવર કાયમા જીવ કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તર—સ્થાવર કાયમા જીવ પ્રગટ રૂપે નથી દેખતા છતા તેમા જીવ છે એવાક અને ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાય છે

વળી ચર્મ ચક્ષુ (ચામડાની આખો, સ્થૂળ આખો) થી તો સ્થૂળ જીવજ દેખાય જેમને જ્ઞાન ચક્ષુ–કેવળજ્ઞાન રૂપી ભાવ ચક્ષુ ખુલ્યા છે તેમને બધુ સ્પષ્ટ દેખાય છે ભગવાન મહાવીર સ્વામીને શ્રી ગૌતમદેવે આજ પ્રશ્ન પુછયો છે કે હે પ્રભો! સ્થાવરમા જીવો પ્રગટ દેખાતા નથી ત્યારે પ્રભુએ ફરમાવ્યુ કે તેને જોવાની શક્તિ જુદી જ છે અને તે મને દેખાય છે જેથી તેમા સદેહ દૂર કરી જીવ માનો અને શાસ્ત્રમા છ કાય જીવની સિદ્ધિ કરતા કહે છે કે વનસ્પતિમા જીવ છે કારણ તેને માણસની માફક નસો જાળ છે તે શ્વાસોશ્છવાસ લે છે જેમ માણસનુ અગ કપાઈ જુદુ પડયા પછી સુકાય છે તેમ વનસ્પતિ જુદી પડે તે સુકાઈ જાય છે ઇત્યાદિ અનેક બાહ્ય પ્રમાણો દીધા છે ડૉકટર બોઝ પણ ઉપરના ચિહ્ન જોઈ જીવ સિદ્ધ કરી શકયા છે અને સ્થાવર જીવ એવી જ રીતે ચર્મ ચક્ષુ વાળાની દષ્ટિમા આવી શકે છે જેથી કરી સ્થાવર કાયમ જીવ છે તે સત્ય છે

૧૮૮ પ્રશ્ન—પૃથ્વીકાયમા જીવ છે તેનુ માનવાને શુ ચિહ્ન છે તે કહો?

ઉત્તર–કાચી માટી, પત્થર તથા કોયલાની ખાણો એોને થેડા વખત માટે છોડી દેવામા આવે છે અને તે ખણો પાછી વધે છે જેમ વૃક્ષ વધે છે, માલુમ વધે છે તેમ શકા વધે છે (સુકુ લાકડુ ચોમાસામા વધે પણ તે પાછુ ઉનાળામા બરાબર થઈ જાય છે, તેમા પાણીના પરમાણુ ભરાવાથી વધ્યુ હતું પણ સજીવ થઈ વધ્યુ ન હતું।

આ ખાણો વધીને પાછી સ્વય ઘટતી નથી જેથી સજીવન છે જેવી રીતે મજબુત ચામડાના પગરખા (જોડા–બુટ) વાપરવાથી એક બે વર્ષમા ફાટી જાય છે જ્યારે જૈનના સાધુ સાધ્વી ખુલ્લે પગે હજારો ગાઉ ચાલે અને તેમના પગના તળીયા ચામડાના પગરખાથી ઘણા કોમળ છે છતા પગતળા ફાટતા નથી કારણ જીવવાળુ શરીર ઘસાય તેમ વધે છે અને અજીવ શરીર પ્રતિદિન નાશ પામે છે માટે પૃથ્વીકાયમા જીવ છે એ સત્ય છે

૧૯૯ પ્રશ્ન—પાણીમા જીવ છે તે માનવા શું પ્રમાણ છે ?

ઉત્તર—તીર્થંકરોને અનંત જ્ઞાન પ્રગટ થયુ હોઇ જ્યા સુધી અલ્પજ્ઞ જીવો સમજી શકે તેનાથી ઘણી સૂક્ષ્મ વાતો તેઓ સહજે કહી શકે છે પાણીમા સાત જાતિના જીવ નિશ્ચયે હોય તેમ કહેલ છે (૧) પાણી પોતે જીવોનુ શરીર તે એક જાતિના જીવ હવે પાણીના શરીરમા રહે છે તે બતાવે છે (જેમ મનુષ્યના શરીરમા કૃમી આદિ રહે છે) (૨) નીગોદ (લીલફુલ બારીક હોય ત્યારે દેખાતી નથી વધે ત્યારે દેખાય છે ચોમાસામા સ્થાન સ્થાન તે થાય છે નદી તળાવમા પણ બહુ હોય છે) (૩) બેઇંદ્રિય, (૪) તેઇંદ્રિય, (૫) ચૌરેંદ્રિય, (૬) પચેંદ્રિય (૭) અને સમુચ્ચય જીવ, (સમુચ્ચય જીવ એટલે પૃથ્વીકાય આદિ બાકીમાના કોઇ પણ જીવ જેવી રીતે ખારા પાણીમા પૃથ્વીકાયના જીવ ઉપજે છે જે પાણી સૂકાતા મીઠા (લૂણ) રૂપે હોઇ સુકાના નથી) આજથી થોડા વર્ષ પહેલા પાણીમા આટલા જીવ સમુહ માનનાર થોડા હતા પણ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર દ્વારા એક પાણીના ટીપામા ૩૬૫૪૦ જીવો છે અને તેના ફોટુ લેવાયા

ત્યારે જગતે આવડી મોટી સખ્યા માની પણ જૈન શાસ્ત્રકારો તો એનાથીએ ઘણી સૂક્ષ્મ બાબતો હજારો વર્ષ પૂર્વે જ્ઞાનચક્ષુથી કહી ગયા છે જે શાસ્ત્ર આટલુ ઉડુ સત્યજ્ઞાન કહે છે તેમા કહેલ પાણીમા બીજા જીવો પણ છે તે સત્ય જ મનાય

૨૦૦ પ્રશ્ન—અગ્નિકાયમા જીવ છે તે કેવી રીતે રહીજ શકે ?

ઉત્તર—જ્યા જીવ ઉપજે છે ત્યા તે રહી શકે છે ગરમ દેશના મનુષ્ય અને પશુને ઠડો દેશ પ્રતિકૂળ છે છતા ગરમ દેશમા આનદ માને છે, તેવુજ ઠડા દેશવાળા માટે ગરમ દેશનુ છે મરચાના કીડાને સાકરમા મુકો તો દુખી થશે વિષ્ટાના કીડાને બહાર મુકો તો તે મરી જશે વળી પાણીના માછલા ને પોરા તેમા સુખે રહે છે ને સિહ અને હાથી જેવા પાણીમા જીવી શકતા નથી પાણીના જીવો જમીન પર મરી જાય છે તેમ જમીન પરના જીવો પાણીમા મરે છે, તેવુજ અગ્નિનુ છે અગ્નિમા બીજા જીવો બચી ન શકે ને અગ્નિના જીવ તેની બહાર ન નીકળી શકે મોટા અગ્નિના ચાલુ બોયલરોમા કોઈ કોઇ વાર ઉદર થઇ જાય છે જે તેમાજ (અગ્નિમા) રહે છે થોડા વખત પહેલા એક વાછડુ અગારા ખાતું હતું તેવુ પેદા થયુ હતું, જીવની વિચિત્રતા છે તે સર્વજ્ઞ જાણે છે વળી અગ્નિમા તો જીવ સિદ્ધિનું સબળ પ્રમાણ એ છે કે તે પ્રાણ વાયુ લે છે ને ઝેરી હવા છોડે છે અને જો અગ્નિને હવા ન મળે તો ઠરી જાય છે હવા લેવાનું કામ જડનું નથી જેથી અગ્નિ જીવ સહિત છે એ સત્ય છે

૨૦૧ પ્રશ્ન—વાયુકાયમા જીવ છે તેવુ માનવાને બાહ્ય ચિહ્ન શુ છે?

ઉત્તર—વાયુના મુળ જીવની કાયા (શરીર) તો અતિ સૂક્ષ્મ છે માત્ર તેમા અનેક સ્થુળ જીવો ઉડે છે તે દેખાણા છે એક સાયન્સ પ્રોફેસરે મોટા અરીસા સામે ઉભા રહી જોરથી શબ્દોચ્ચાર કરી પોતાના મોઢાની વરાળ કાઢી જે અરિસા પર ચોટી ગઇ ને તેમા જોયુ તો ઘણા જીવો હવા સાથે ઘસડાઇ તે ઉપર ચોટેલા દેખાયા આટલા માટે જ ઉઘાડે મોઢે બોલવાથી વાયુના જીવો મરણ પામે છે જેથી ધાર્મીક વાચનમા મુખ ઉપર જયણા રખાય છે અને ધર્મ ક્રિયામા પખો વિગેરે વપરાતા નથી

૨૦૨ પ્રશ્ન—વનસ્પતિકાયમા જીવ છે તેવુ માનવાને બાહ્ય ચિન્હ શુ છે?

ઉત્તર—વનસ્પતિકાયના જીવોની કાયા નાની તથા મોટી બને છે ચાર સ્થાવર જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આગળ ને અ સખ્યાતમા ભાગની નાની કાયા હોઇ તે મૂળ સ્થાવરના જીવ દેખવા મુશ્કેલ છે પણ વનસ્પતિની મોટી કાયા એક હજાર જોજનથી પણ કઇક વિશેષ અધિક હોય તેમા જીવ છે તે જાણવાને ઘણા સાધન છે વનસ્પતિનુ શરીર મનુષ્ય શરીરથી ઘણે અશે મળે છે દાખલા તરીકે—

(૧) વનસ્પતિ હવા લે છે દિવસે ઝેરી હવા (કારબોનિક એસીડ ગેસ) લે છે ને પ્રાણ વાયુ (ઓકસીજન) કાઢે છે જેથી દિવસે વૃક્ષ નીચે બેસવું લાભદાયી ગણાય છે અને રાત્રે પ્રાણવાયુ લઇ ઝેરી હવા કાઢે છે જેથી રાત્રે વૃક્ષ નીચે સુવાની મનાઈ છે

(૨) વનસ્પતિમા નસો છે ને મૂળીયાથી પાદડા ફૂલ ને ફળમા રસ પહોચે છે મૂળ કપાતા બધુ સુકાઇ જાય છે

(૩) સ્ત્રીકેસર અને પુકેસર નામના તતુ ફુલમા હોય છે જે બનેમાથી એક કાઢી લે તો ફળ થતા નથી

(૪) વળી વનસ્પતિમા પાચે ઇંદ્રિયોની અસર છે જે પૂર્વે બતાવેલ છે

(૫) ક્લોરોફોર્મથી વનસ્પતિ બેભાન થઇ જાય છે અને ક્લોરોફોર્મ ઉતરતા પાછી સચેતન થાય છે

(૬) પાણી માટી વિગેરે ખોરાક મળતા વધે છે અને તે ન મળે તો મરણ પામે છે અજીવ જડ વસ્તુ આહાર કરી શકતી નથી

(૭) કોઇ કોઇ વન પતિ તો જે પશુઓ, માખીઓ, મ છરો વગેરે તેની નજીક બેસતા દાબી ચુસી ફેકી દે છે તેવુ આજે શોધકો કહે છે આ સિવાય અનેક પ્રમા ણોથી વનસ્પતિમા જીવ સિદ્ધ થતો હોઇ આજે ઘણા લોકો વનસ્પતિ સજીવ છે એવું સ્વીકાર કરે છે

૨૦૩ પ્રશ્ન—ત્રસકાયમા જીવ છે તેવુ માનવાના શા પ્રમાણો છે?

ઉત્તર—ત્રસકાય એટલે હાલતા ચાલતા પ્રાણીમા જીવ છે તે પ્રગટ છે છતા થોડા પ્રમાણો કહે છે

(૧) શરીરમા જીવ હોય છે ત્યા સુધી સુખ દુ ખ થાય છે પછી થતું નથી

(૨) સર્વ જીવો દુ ખના સયોગો છોડી સુખના સ યોગો મેળવવા મહા ઉદ્યમ કરે છે

(૩) વિચાર કરવાની શક્તિ છે

(૪) આપણે પોતે પણ વિચાર કરીએ તો માલુમ પડશે કે હાથ, પગ, આખ, કાન, નાક બધા સાધનોથી જે જ્ઞાન થાય તેનો જાણનાર જુદો જ આપણો જીવ છે

(૫) બુદ્ધિ, સ્મરણશક્તિ, જ્ઞાન, હાસ્યભય, ઈચ્છા, મોહ, વૈરાગ્ય, ચિત્વન આદિ જે કરે છે તે જીવ છે, શરીર જીવનું ઘર છે જેમ હીરાનો હાર અને ડાબલો બન્ને જુદા છે તેમ શરીર ને જીવ જુદી વસ્તુ છે

૨૦૪ પ્રશ્ન—છકાયના જીવોનું જ્ઞાન કરવાથી શુ લાભ થાય ?

ઉત્તર—(૧) જીવની કર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતી દુખ પૂર્ણ બુરી હાલતો જોઈ તે દુખથી બચવા જ્ઞાન થાય છે

(૨) જીવોનુ જ્ઞાન કરી તેમની હિંસા છોડવાથી આપણે પાપ કર્મથી બચીએ છીએ ને તે જીવો દુખથી બચે છે

(૩) જીવનુ સ્વરૂપ જાણે તેજ હિંસા છોડી અહિંસક બની શકે છે માટે જીવ સ્વરૂપ જાણવુ ખાસ જરૂરી છે

૨૦૫ પ્રશ્ન—છકાયની પૂર્ણ રક્ષા કોણ કરી શકે ?

ઉત્તર—પૂર્ણ રક્ષા પૂર્ણ પુરૂષ જ કરી શકે પૂર્ણ રક્ષા કરનાર સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુ મન, વચન, કાયાને રોકનાર ચૌદમે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાને હોય છે અને તે અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા પાચ હ્રસ્વ અક્ષર "અ, ઇ, ઉ, ઋ લૃ" ના ઉચ્ચારણ જેટલા વખતમા મોક્ષ મળે છે એટલે પૂર્ણ અહિંસકને મોક્ષ મળે છે અને હિંસકને સસાર છે એટલે જન્મ મરણ કરવા પડે છે જેટલી હિંસા

ઘટે તેટલા દુ ખમય જન્મ મરણ ઘટે અહિ સાનો અભ્યાસી પૂર્ણ અહિસક બની શકે છે ?

૨૦૮ પ્રશ્ન—જીવ અનત છે તો શુ કરવુ ?

ઉત્તર—જીવ અનત છે માટે નહિ બચાવી શકાય એમ સમજનાર મોટી ભૂલ કરે છે અને તે પોતાનુ અહિત કરે છે ડાહ્યા માણસો પોતાનુ હિત કેમ થાય તેવા ઉપાય શોધે છે જેવા કે,

(૧) પાચ ઇદ્રિયોપર સયમ વધારવો, ખાવા પીવાની અને ભોગ ઉપભોગની જરૂરીઆતો ઘટાડવી

(૨) સાદુ જીવન બનાવવુ

(૩) વ્યસન માત્ર ન રાખવા

(૪) ખોટા ખર્ચ કે આડબરી કામો ન કરવા

(૫) સત્તાવીશ પ્રકારે (મન, વચન, કાયાથી કરવુ, કરાવવુ, ભલુ જાણવુ, ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ) વધારે અહિસા ધર્મ જે માર્ગે પાળી શકાય તે આદરતા જવુ

(૬) ચૌદ ગુણ સ્થાનક (ગુણના ઠેકાણા છે) તે ઉપર ઉચે ચઢતા જવુ

(૭) મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ ઘટાડવી, ત્રણે ઉપર સયમ ગુણ વધારવો જેથી હિસા ઘટશે

(૮) ધ્યાન, મૌન, તત્ત્વ ચિતવન, સત્સગ, સયમ, તપશ્ચર્યા, આદિ ગુણો વધારવાથી હિસા ઘટશે

(૯) વિવેક શીખવાથી એટલે સમજણપૂર્વક કામ કરવાથી અહિસાનું પાલન કરી શકાય છે

૨૦૭ પ્રશ્ન—છકાયમાં જન્મ મરણ કરવાના દુખથી કોઈ બચી શકે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે માર્ગાનુસારી (નૈતિક જીવન) એટલે ધર્મને સન્મુખ કરે તેવા પાત્રીશ ગુણો આદરે છે તે છકાયમા દુખપૂર્ણ ગતિમા જતા નથી અને સુખપૂર્ણ મનુષ્ય ગતિ પામે છે

(૨) જે માર્ગાનુસારી થઇ બહુ દાન તપશ્રયો ત્યાગ કરે તે દેવગતિમા જાય છે

(૩) આત્મસ્વરૂપ ઓળખી હિંસા, ક્રોધ મોહ આદિ અઢારે પાપ છેડી શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર પાલન કરે છે તે સર્વથા પ્રકારે છકાય જીવની અશુદ્ધ અવસ્થા (કર્મથી થયેલ મેલી અવસ્થા) છોડી શુદ્ધ સિદ્ધ અવસ્થા પામે છે, મોક્ષમા જાય છે 'ઇતિશ્રી છકાય સ્વરૂપ (થોકડો) સંપૂર્ણ'

માર્ગાનુસારી (નૈતિકજીવન)નુ સ્વરૂપ

૨૦૮ પ્રશ્ન—માર્ગ એટલે શુ ?

ઉત્તર—માર્ગ એટલે રસ્તો જે ખરાબ સ્થાને લઈ જાય તે કુમાર્ગ કહેવાય છે અને જે સારે સ્થાને લઇ જાય તે સુમાર્ગ કહેવાય છે કુમાર્ગ દુખનુ કારણ છે અને સુમાર્ગ સુખનું કારણ છે હિંસાદિ અઢાર પાપ તે કુમાર્ગ અને અઢાર પાપનો ત્યાગ તે સુમાર્ગ છે

૨૦૯ પ્રશ્ન—માર્ગાનુસારી એટલે શુ ?

ઉત્તર—જે માર્ગને અનુસરે, જે માર્ગ ઉપર ચાલે તેને માર્ગાનુસારી કહે છે

૨૧૦ પ્રશ્ન—સુમાર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—ગુણોની વૃદ્ધિ પ્રમાણે સુમાર્ગના અનેક પ્રકાર છ ને તેની મુખ્ય ચાર અવસ્થા છે (૧) નીતિ ધર્મ (૨) સમકિત ધર્મ (૩) શ્રાવક ધર્મ અને (૪) સાધુ ધર્મ આચા રમા ઉચુ પદ લેનારમા નીચેના સદ્ગુણો અવશ્ય જોઇએ

૨૧૧ પ્રશ્ન—નીતિધર્મમા દાખલ થવાના કેટલા ગુણ છે?

ઉત્તર—પાત્રીશ છે તેને પાત્રીશ માર્ગાનુસારીના ગુણ કહે છે તેથી નીતિમય જીવન બને છે અને તે સમકિત ગુણને પાત્ર થઇ શકે છે

૨૧૨ પ્રશ્ન—માર્ગાનુસારી એટલે નૈતિક જીવનના ૩૫ ગુણો કયા કયા છે?

ઉત્તર—નૈતિક જીવન એટલે માર્ગાનુસારીના ૩૫ બોલના નામ ૧ ન્યાયસપન્ન ધન ૨ સાત કુવ્યસન ત્યાગ (જુગાર સટ્ટો, વાયદો, હોડ, રેઈસ, લોટરી, પરમ્પર વગર મહેનતની હાર જીત થાય તે સવ જુગાર છે) ૩ અભક્ષ્ય ત્યાગ ૪ ગુણ પરીક્ષા વિના લગ્ન સબધ ન કરે ૫ પાપ ભીરૂ ૬ દેશ હિતકર વતન ૭ પરનિદા ત્યાગ ૮ અતિ પ્રગટ, અતિ ગુપ્ત તથા ઘણા દ્વારવાળુ ઘર ન રાખે ૯ સદ્ગુણીની જ સોબત કરે ૧૦ બુદ્ધિના આઠ ગુણો ધારણ કરે ૧૧ કદાગ્રહી ન હોય, સરળ પ્રકૃતિ હોય ૧૨ સેવા ભાવી (પોષ્ય વર્ગનુ પોષણ કરે) ૧૩ વિનયવાન ૧૪ ભય વાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરે ૧૫ ઉપજ તથા ખર્ચનો હિસાબ રાખે ૧૬ ઉચિત વસ્ત્ર આભુષણ પહેરે ૧૭ હમેશા અમુક ધાર્મીક જ્ઞાન એકાગ્ર ચિત્તે સાભળે અથવા વાચે (સ્વાધ્યાય કરે) ૧૮ અજીર્ણમા ભોજન વિષ તૂલ્ય જાણી છોડે (અ જીર્ણના ૭ ચિન્હ—૧ વાયુ ૨ હસ્તમા દુર્ગંધ આવે ૩ ભાગી

દસ્ત ૪ ભૂખની અરૂચી ૫ ખરાબ ઓડકાર ૬ પેટ અથવા શરીર ભારે જણાય ૧૯ યોગ્ય વખતે યોગ્ય આહાર કરે ૨૦ વખતનો હમેશા સદુપયોગ કરે ૨૧ ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણ પુરૂષાર્થમા વિવેકી હોય ૨૨ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવ, વિચારીને કામ કરે (સમયન) ૨૩ શાંત પ્રકૃતિ હોય, ક્રોધ આવે ક્ષમા કરે ૨૪ બ્રહ્મચર્યને પોતાનું ધ્યેય માને ૨૫ મન વચન કાયાથી સત્યનું પાલન કરે ૨૬ દીર્ઘદ્રષ્ટિ, ૨૭ દયાળુ ૨૮ પરોપકારી ૨૯ ઉપકારીનો ઉપકાર ન ભૂલે અને અપકારી ઉપર ખરે વખતે ઉપકાર કરી તેને સુધારે ૩૦ આપ બડાઈ પોતે કરે નહિ તેમ બીજા પાસે કરાવે નહિ ૩૧ યોગ્ય અયોગ્યનો ભેદ સમજે ૩૨ લજ્જાવાન ૩૩ ધૈર્યવાન ૩૪ છ રિપુ (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ) નો નાશ કરે ૩૫ પાંચ ઇંદ્રીયને કાબુમા રાખે

લેશ્યાનુ સ્વરૂપ

૨૧૩ પ્રશ્ન—લેશ્યા કોને કહે છે?

ઉત્તર—ક્રોધાદિ કષાયથી મલીન યોગ્ય પ્રવૃત્તિને ભાવ લેશ્યા કહે છે અને શરીરની આસપાસ પીળા, લાલ, આદિ રંગના પરમાણું એકઠા થાય તેને દ્રવ્ય લેશ્યા કહે છે

૨૧૪ પ્રશ્ન—લેશ્યાના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—છ ભેદ છે ૧ કૃષ્ણ લેશ્યા, ૨ નીલ લેશ્યા ૩ કાપોત લેશ્યા, ૪ તેજુ લેશ્યા, ૫ પદ્મ લેશ્યા, ૬ શુકલ લેશ્યા

૨૧૫ પ્રશ્ન—લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ કયા કયા છે?

ઉત્તર—જેવી લેશ્યા હોય છે તેવા પુદ્ગલ આત્માની આસપાસ એકઠા થાય છે ૧ કૃષ્ણ લેશ્યાનો રંગ કાળો આજણ જેવો અને રસ અફીણથી પણ અનત ગુણો કડવો છે ૨ નીલ લેશ્યાનો રંગ લીલો (પોપટની પાંખ જેવો) ને રસ મરચાથી અનત ગુણો તીખો છે ૩ કાપોત લેશ્યાનો રંગ કાપોત કહેતા પારેવાની ડોક જેવો અને રસ કાચી કેરી, કાચુ કબીઠ (કોઠુ) ના રસથી અનત ગુણો કષાયલો આ ત્રણ અશુભ લેશ્યાની ગધ સડેલા મનુષ્યના મડદા, પશુના મડદા સર્પના મડદાથી અનત ગુણો દુર્ગંધી છે આ ત્રણ લેશ્યાનો સ્પર્શ કરવતની ધાર, તલવારની ધારથી અનત ગુણો તીક્ષ્ણ છે

કાપોત લેશ્યા કરતા નીલ લેશ્યાના વર્ણ ગધ રસ સ્પર્શ અનત ગુણા વધારે અશુભ છે અને નીલ લેશ્યા કરતા કૃષ્ણ લેશ્યાના વર્ણગધ રસ સ્પર્શ અનત ગુણા અશુભ છે એવુ જાણી અશુભ વિચારથી અનત દુખો પોતાને જ લોગવવા પડે છે માટે કદી અશુભ વિચાર કરવા નહિ

દોહરો

મહા દુખકો બીજ હૈ, અશુભ રૂપ પરીણામ,
તાકે ઉદય અનત દુખ, ભુગતે આતમરામ ॥ ૧ ॥

૪ તેજુલેશ્યાનો રંગ લાલ (હીંગળા જેવો) અને રસ પાકેલ કેરીથી અનત ગુણો મીઠો છે, ૫ પદ્મલેશ્યાનો રંગ પીળો (તરતની ભાંગેલ હલદર જેવો) અને રસ શેલડીના રસથી અનત ગુણો મીઠો છે ૬ શુકલ લેશ્યાનો

વર્ણ-અફેદ (દ્ધની ધાર જેવો) અને રસ ખજુર, ખીર સાકરથી અનત ગુણો મીઠો છે

આ ત્રણ શુભ લેશ્યાનો ગધ સુગધી પદાર્થને વાટ વાથી જેવી સુગધ નીકળે તેથી અનત ગુણો સુગધી છે

આ ત્રણ શુભ લેશ્યાનો સ્પર્શ માખણથી પણ અનત ગુણો કોમળ છે

તેજુલેશ્યાથી પદ્મ લેશ્યાના વર્ણ ગધ, રસ સ્પર્શ અનત ગુણા શુભ છે અને પદ્મ લેશ્યાથી શુક્લ લેશ્યાના વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અનતગુણા શુભ છે

૨૧૬ પ્રશ્ન—કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચાર હોય ?

ઉત્તર—૧ હિસા, ૨ અસત્ય, ૩ અપ્રમાણિકતા, ૪ વિષયસેવા, ૫ ધનમોહ, ક્રોધ, માન કપટ, લોભ આદિ અઢાર પાપમા બહુ આનદ માને, ૬ ક્રૂર ભાવ હોય, ૭ પોતાના થોડા લાભ ખાતર બીજાનુ બહુ નુકશાન કરતા ન ડરે, ૮ કોઈનુ મરણ (ઘાત) ચિતવે વિગેરે ભાવ થાય ત્યારે કૃષ્ણ લેશ્યા જાણવા

૨૧૭ પ્રશ્ન—નીલ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય ?

ઉત્તર—૧ ઈર્ષા કરે ૨ ત્યાગ ન ગમે, ૩ કુજ્ઞાન એટલે વિષયવધક જ્ઞાનપ્રીય હોય ૪ ભોગમા ગૃદ્ધ (આશક્ત) ૫ ઠગ ૬ પ્રમાદી, ૭ રસલોલુપી, ૮ શરીર સુખની ચિતા કરે, ૯ આરભ (હિસાદિ) ન છોડે ૧૦ ક્ષુદ્ર (તુચ્છવૃત્તિ) ૧૧ પાપમા હિમતવાન ૧૨ ક્રોધાદિ કષાય કરે વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે નીલલેશ્યા જાણવી.

૨૧૮ પ્રશ્ન—કાપોતલેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય ?

ઉત્તર—૧ વક્ર, ૨ કપટી, ૩ સરલતારહિત, ૪ ઠગ (થોડે અંશે) ૫ વિપરીત સમજણવાળો ૬ કડવુ બોલનાર, ૭ ચોર (નાની ચોરી કરે) ૮ થોડી ઇર્ષા કરે, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે કાપોતલેશ્યા જાણવી

૨૧૯ પ્રશ્ન—તેજુલેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—૧ પોતાની લઘુતા કરે, ૨ ચપળતારહિત, ૩ કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) રહિત ૪ કુતુહલરહિત, ૫ વિનયી ૬ ઇંદ્રિય દમન કરનાર ૭ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપનું પાલન કરનાર ૮ પ્રિયધર્મી, ૯ દઢધર્મી, ૧૦ પાપભીરૂ ૧૧ બધાનું હિત ઇચ્છનાર, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે તેજુ લેશ્યા જાણવી

૨૨૦ પ્રશ્ન—પદ્મ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—૧ ક્રોધ માન, માયા, લોભ બહુ શાંત હોય, ૨ શાંત ચિત્ત ૩ અતિશય ઇંદ્રિય દમન કરનાર ૪ મન, વચન, કાયા ઉપર સંયમ વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે પદ્મ લેશ્યા જાણવી

૨૨૧ પ્રશ્ન—શુક્લ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—આર્ત્ત, રૂદ્ર ધ્યાન (અશુભ અને શુભ વિચાર) છોડી ધર્મ શુક્લ ધ્યાન (તત્ત્વ વિચાર, આત્મવિચાર) ચિંતવન કરે ૨ અતિશય શાંત ચિત્ત, ૩ અતિશય ઇંદ્રિય દમન, (સંયમ) ૪ મન, વચન, કાયા ત્રણે ઉપર પૂર્ણ સંયમ, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે શુક્લ લેશ્યા જાણવી

૨૨૨ પ્રશ્ન—લેશ્યાનું ફળ શું?

ઉત્તર—સારી લેશ્યા એટલે સારા વિચારોથી અહિંજ આત્મ શાંતિ અને સુખ મળે તથા પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ ગતિ મળે છે અને ખરાબ લેશ્યા એટલે ખરાબ વિચારોથી અહીં જ ચિંતા, ભય, શોક દુઃખ મળે અને પરલોકમાં દુઃખમય ગતિ મળે છે

૨૨૩ પ્રશ્ન—લેશ્યાના જ્ઞાનથી શું શિક્ષા લેવી ?

ઉત્તર—અશુભ વિચારોથી આસપાસ ખરાબ પરમાણુ ઓ એકઠા થઈ આત્મા દુઃખી તથા મલીન થાય છે માટે ખરાબ વિચાર કદી કરવા નહિ અને સારા વિચારો હમેશા કરવા જોઈએ જેથી સુખી અને શુદ્ધ થઈએ

સંયમનું સ્વરૂપ

૨૪ પ્રશ્ન—સંયમ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ ઉપર કાબુ રાખવો અને હિંસા, અસત્ય, ક્રોધ, માન, કપટ, લોભ, આદિ અઢાર પાપનો ત્યાગ તે સંયમ

૨૨૫ પ્રશ્ન—સંયમ માર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—સાત પાંચ ચારિત્ર, એક અસંયમ, એક શ્રાવકપણું એટલે સંયમાસંયમ (થોડા ભાગનો સંયમ અને થોડા ભાગનો અસંયમ)

૨૨૬ પ્રશ્ન—ચારિત્ર પાંચ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાયચારિત્ર, ૫ યથાખ્યાતચારિત્ર

જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

૨૨૭ પ્રશ્ન—જ્ઞાનમાર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—આઠ પાચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન (જુઓ પ્રશ્ન ૪૧ થી પ્રશ્ન ૫૦ સુધી)

ગુણસ્થાનનુ સ્વરૂપ

૨૨૮ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મોહ અને યોગના નિમિત્તથી સમ્યગ જ્ઞાન, સમ્યગ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપ આત્માના ગુણોની ન્યૂનાધિક (ચડઉતર) અવસ્થાને ગુણસ્થાન કહે છે

પહેલાથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી ચડવા માટે એક મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ છોડવી પડે છે માટે તેનો નાશ કરવો એજ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સરળ ઉપાય છે ચૌદમા ગુણ સ્થાનમા યોગનો ત્યાગ થાય છે

૨૨૯ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ સસારી જીવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—ગુણસ્થાન ચૌદ છે જેથી તેમા રહેલ જીવો ચૌદ પ્રકારના છે

૨૩૦ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન, ચૌદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ વિપરીત બુદ્ધિ એટલે બાહ્ય વસ્તુ શરીર ધન ભોગ વિગેરે પોતાના માને નય પ્રમાણ દ્વારા જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનો યથાર્થ નિશ્ચય (શ્રદ્ધા) થયો નથી

૨ સાસ્વાદાન, સ=સહિત, આસ્વાદ=કઈક સ્વાદ જે સમકિતથી પડતા મિથ્યાત્વ ન પામેલ હોય તેની વચલી

ઉત્તર—સારી લેશ્યા એટલે સારા વિચારોથી અહિંજ આત્મ શાંતિ અને સુખ મળે તથા પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ ગતિ મળે છે અને ખરાબ લેશ્યા એટલે ખરાબ વિચારોથી અહીં જ ચિંતા, ભય, શોક દુખ મળે અને પરલોકમાં દુખમય ગતિ મળે છે

૨૨૩ પ્રશ્ન—લેશ્યાના જ્ઞાનથી શું શિક્ષા લેવી ?

ઉત્તર—અશુભ વિચારોથી આમપામ ખરાબ પરમાણુ એ એકઠા થઈ આત્મા દુખી તથા મલીન થાય છે માટે ખરાબ વિચાર કદી કરવા નહિ અને સારા વિચારો હમેશાં કરવા જોઈએ જેથી સુખી અને શુદ્ધ થઈએ

સંયમનું સ્વરૂપ

૨૨૪ પ્રશ્ન—સંયમ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ ઉપર કાબુ રાખવો અને હિંસા, અસત્ય, ક્રોધ, માન, કપટ, લોભ, આદિ અઢાર પાપનો ત્યાગ તે સંયમ

૨૨૫ પ્રશ્ન—સંયમ માર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—સાત પાંચ ચારિત્ર, એક અસંયમ, એક શ્રાવકપણુ એટલે સંયમાસંયમ (થોડા ભાગનો સંયમ અને થોડા ભાગનો અસંયમ)

૨૨૬ પ્રશ્ન—ચારિત્ર પાંચ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાયચારિત્ર, ૫ યથાખ્યાતચારિત્ર

જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

૨૨૭ પ્રશ્ન—જ્ઞાનમાર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—આઠ પાચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન (જુઓ પ્રશ્ન ૪૧ થી પ્રશ્ન ૫૦ સુધી)

ગુણસ્થાનનુ સ્વરૂપ.

૨૮ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મોહ અને યોગના નિમિત્તથી સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ દર્શન, સમ્યગ ચારિત્રરૂપ આત્માના ગુણોની ન્યૂનાધિક (ચડઉતર) અવસ્થાને ગુણસ્થાન કહે છે

પહેલાથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી ચડવા માટે એક મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ છોડવી પડે છે અને તેનો નાશ કરવો એજ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સરળ ઉપાય છે ચૌદમા ગુણ સ્થાનમા પોતાનો ત્યાગ થાય છે

૨૨- પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ સસારી જીવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—ગુણસ્થાન ચૌદ છે જેથી તેમા રહેલ જીવો ચૌદ પ્રકારના છે

૨૩૦ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન, ચાઠ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ વિપરીત બુદ્ધિ એટલે બાહ્ય વસ્તુ શરીર, ધન ભોગ વિગેરે પોતાના માને નય પ્રમાણ દ્વારા જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનો યથાર્થ નિશ્ચય (શ્રદ્ધા) થયો નથી

૨ સાસ્વાદન, સ=સહિત, આસ્વાદ=કઈક સ્વાદ જે સમકિતથી પડતા મિથ્યાત્વ ન પામેલ હોય તેવી વચલી

અવસ્થા જેમા થોડે અશે સમકિતના આનદનો અનુભવ (સ્વાદ) છે આત્મિક સુખનો અલ્પ સ્વાદ છે

૩ મિશ્ર– જેમા અમુક અશે સમકીત અને અમુક અશે મિથ્યાત્વ એ બ ોના ભાવ હોય તેવી આત્મ ની અ વસ્થાને મિશ્ર ગુણુ સ્થાનક કહે છે શીખ ડમા મીઠાશ અને ખટાશ બન્ને છે તેમ સ યાસત્ય બન્ને હોય

૪ અવિરત સમ્યગ્ દષ્ટિ–જેમા ન ૧ પ્રમાણુના જ્ઞાનથી યથાથ તત્વ નિશ્ચય થાય, આત્માનુભવ થાય પણ હજુ કે ઈ ત્યાગ ન ન લીધા હોય તેવી અવસ્થ, અહીં સ્વરૂ ાચ ણ ચારિત્ર હોય એટલે આત્મ સ્વરૂપમા રમણુતા પ્રગટે, અન તાનુબ ધી નામની ચારિત્ર મોહનીય પહેલી ચોકડી ન શ થવાથી જે ચારિત્ર ગુણ (આત્મરમણુતા) પ્રગટે તેને સ્વરૂ ાચરણુ ચારિત્ર કહે છે

અન તાનુ બ ધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મિથ્યાત્વ મોહનીય મિશ્ર મોહનીય અને સમકિત મોહ ીય આ સાત પ્ર,તિઓનો અભ વ થયે ચોથુ ગુણુ સ્થાનક (સમદષ્ટિપણુ) પ્રગટ થાય

૫ દેશવિરતિ—સમકીત સહિત અમુક પ્રમાણુમા, હિસાદિ અઢાર પાપના ત્યાગ કર્યો હોય

ઉપરની કહેલ સાત અને અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન માયા લોભ,–૧૧ (અગીઆર) પ્રકૃતિનો અભાવ થએ પાચમુ ગુણુસ્થાનક (શ્રાવકપાણુ) પ્રાપ્ત થાય

૬ પ્રમાદી વિરતિ—સમકીત સહીત સર્વ પાપના ત્યાગ કર્યો હોય પણ પ્રશસ્તકષાય (ઉપકાર ભાવના)

આહારની ઇચ્છા (સંજ્ઞા) નિદ્રા આદિ પ્રમાદ બાકી છે તે આત્મગુણમાં થોડી અસ્થિરતા કરે છે જેથી તેને પ્રમાદી સયતી કહે છે

પૂર્વે કહેલ અગીઆર ને પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ચોક (ક્રોધ, માન, માય, લોભ) એમ મોહનીય ૧૫ (પંદર) પ્રકૃતિના ત્યાગથી છઠ્ઠુ ગુણસ્થાનક (સાધુપણુ) પ્રાપ્ત થાય

૭ અપ્રમાદી સર્વત—જેમા પ્રમાદ (પાચ પ્રમાદ મદ વિષય, કષાય, નિદ્રા, વિકથા) નો ત્યાગ સજ્વલનના કોધનો ત્યાગ કરી ૧૬ પ્રકૃતિનો અભાવ થયે એકાંત ધર્મધ્યાન (આત્મ સ્વભાવ, આત્મ સ્વરૂપ વિચાર) પ્રગટે ત્યારે સાતમુ ગુણસ્થાનક આવે

૮ નિવૃત્તિમા ર—નિવર્તેલ છે બાદર કષાયથી અધિ વિપાકમા (અનુભવરૂપ) કષાયોદય ન હોય, પ્રદેશમા (અવ્યક્ત) હોય કારણ કષાયના અભાવમા અપૂર્વ કરણ, શુક્લ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે પૂર્વની ૧૦ (સોળ) સજ્વલનનું માન મળી ૧૭ (સત્તર) પ્રકૃતિના ત્યાગથી આઠમુ ગુણ સ્થાન પ્રગટે અહિ બે શ્રેણી છે મોહની પ્રકૃતિ ક્ષણ સર્વથા નાશ કરે તે ક્ષપક શ્રેણી અને મોહની પ્રકૃતિ ઉપર ગાર (ઢાંક) તે ઉપશમ શ્રેણી પાણીમા મેલ નીચે બાજી રહે ને નિર્મલ દેખાય તેમ મોહ સર્વથા ઉપશમ થવાથી પરિણામ નિર્મલ થાય

ઉપશમશ્રેણીવાળો જીવ અગ્યારમા ગુણ સ્થાનકથી નીચે પડે ને પાછા ક્ષપકશ્રેણી કરે તો તેજ ભવે મોક્ષે જાય, નહિ તો ઉત્કૃષ્ટ સંસારમા રહેને દેશઊણો અર્ધ

પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ (અનત કાળ) રહે, ક્ષપક શ્રેણીવાળો જીવ તેજ ભવે નિશ્ચયે મોક્ષે જાય

૯ અનિયટ્ટિબાદર—સર્વથા પ્રકારે બાદર (જાડી) સ પરાય ક્રિયાથી નિવૃત્તિ થઇ નથી પૂર્વની ૧૭ (સત્તર) ને સજ્વલનની માયા તથા ત્રણ વેદ (પુરૂષ વેદ, સ્ત્રી વેદ, નપુસક વેદ) એમ એકવીશ પ્રકૃતિના અભાવથી નવમુ ગણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય

જેમા કષાયના ઉદયનો અ શ છે તેને સ પરાય કહે કે જેટલી કષાય તેટલા ચીકણા કમ બ ધાય કષાયના અભાવમા કર્મબ ધન થાય

૧૦ સૂક્ષ્મસ પરાય—સૂક્ષ્મ કહેતા અતિ અ પ પ્રદેશો દય રૂપ સજ્વલનનો લોભ છે તેથી સૂક્ષ્મ (બહુ થોડી) સ પરાય ક્રિયા છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સ પરાય (ભારે સ સારવર્ધક) ક્રિયા (કર્મ) આવે છે મોહના અભાવથી તેનો અભાવ થાય છે

૧૧ ઉપશાત મોહ— ત્યા મોહનીની ૨૮ પ્રકૃતિમાની એક પણ ઉદયમા નથી, સર્વ ઢકાયેલ (ઉપશાત) છે

૧૨ ક્ષીણ મોહ—જ્યા મોહનીની સર્વ ૨૮ પ્રકૃતિ ક્ષય (સર્વથા નાશ) પામેલી છે

૧૩ સયોગી કેવળી—કેવલ એટલે શુદ્ધ જેમના ચાર ઘાતી કર્મ (જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અ તરાય) ક્ષય થવાથી જીવના મુખ્ય ચાર ગુણો કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનત આત્મિક સુખ, અનત આત્મ શક્તિ

પ્રવર્તે માત્ર મન વચન કાયાના યોગ (નામ કર્માધીન છે તે) બાકી છે

૧૪ અયોગી કેવલી—જ્યા યોગનો ત્યાગ કરી યોગ રહિત અયોગી, અલેષી થાય આ૦મા ગુણ સ્થાનકથી તેરમ ગુણ સ્થાનક સુધી આવતા અતર્મુહૂર્ત્ત (૪૮ મિનીટની અદરનો કાળ) લાગે તેરમા ગુણ સ્થાનકમા જઘન્ય અત મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશઊણા (આ૦ વરસ ન્યૂન) ક્રોડ પૂર્વ રહે, ચૌદમા ગુણ સ્થાનકમા પાચ લઘુ અક્ષર અ ઇ, ઉ ઋ, લૃ, બોલતા જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત રહે ને મોક્ષ પધારે એટલે ઉન્નતિમા વધુ સમય લાગતો નથી શુદ્ધ ભાવનીજ કીમત છે માટે સદા હિસા અસત્ય વિષય, ક્રોધ લોભનો નાશ કરવો ઉચુ ગુણ સ્થાન ક્રોધાદિ ૨૮ મોહનીની પ્રકૃતિ દૂર થતા મળે છે માટે તેના ત્યાગ માટે સદા ઉદ્યમ કરવો

આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

૨૩૧ પ્રશ્ન—આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—૭ દ્રવ્ય, નવતત્ત્વનુ નય, પ્રમાણથી યથાર્થ જ્ઞાન કરી ભેદજ્ઞાન કરે, દ્રવ્ય કર્મ (આઠ કર્મ) ભાવ કર્મ (રાગ, દ્વેષ, મોહ) નો કર્મ (શરીર, ઇંદ્રિય, લો ાદિ) ને ભિન્ન જાણે, પોતાના શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે તેને આત્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે

૨૩૨ પ્રશ્ન—૧ ભાષા જ્ઞાન (વ્યાકરણ જ્ઞાન) ૨ સાહિત્ય જ્ઞાન, ૩ નય જ્ઞાન, અને આત્મજ્ઞાન (તત્ત્વજ્ઞાન) એક એકથી ચઢીઆતા છે તે કેવી રીતે?

ઉત્તર—૧ ભાષાજ્ઞાન (વ્યાકરણ) વિષયને સમજાવે તે સાધારણ તારાના પ્રકાશ જેવુ છે ૨ સાહિત્ય જ્ઞાન વિષયને વિસ્તારથી સમજાવી સ્પષ્ટ સમજણ કરે તે શુક્રના તેજ સમાન છે ૩ નયજ્ઞાન, નીતિ, અવસ્થા, આશય, ગુણ દોષ આદિ નિશ્ચય કરાવે તે ચદ્રના તેજ સમાન છે ૪ આત્મજ્ઞાન, સર્વ સ્થળના અંધકારનો નાશ કરી સાચી શાંતિ, સત્ય સુખ આપે છે તે સૂર્યના તેજથી પણ અનત ગુણા પ્રકાશવત છે જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે તેજ સમ્યગ્ જ્ઞાન છે ચાર ઘનઘાતીઆ કર્મ ક્ષય થયા ન હોય છતા આત્મજ્ઞાન થયે ભાવશ્રુત કેવળી કહેવાય કે એની કેવળજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય જાણે છે જ્યારે શ્રુતજ્ઞાની પરોક્ષ મઉપયોગી સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય જાણે છે

નવતત્ત્વનુ સામાન્ય સ્વરૂપ

૨૩૩ પ્રશ્ન—મુખ્યતત્ત્વ બે છે તો નવતત્ત્વ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—જીવ અને પુદ્ગલના નિમિત્ત (સયોગ યા વિયોગ)થી બીજા સાત તત્ત્વ થાય છે તે મેળવતા નવ તત્ત્વ બને છે

(૧) જ્ઞાનાદિ ગુણ સમુહ જીવ છે

(૨) વર્ણ ગધ, રસ, સ્પર્શ, લક્ષણ યુક્ત જડ પદાર્થ (પુદ્ગલ) અજીવ તત્ત્વ છે

(૩) જીવ સાથે શુભ પદાર્થોનો યોગ તે પુણ્ય

(૪) જીવ સાથે અશુભ પદાર્થોનો યોગ તે પાપ

(૫) શુભાશુભ પદાર્થ પ્રાપ્તિના કામ તે આશ્રવ

(૬) શુભાશુભ પદાર્થોનો ઉપયોગ પૂર્વક સયમ તે સવર

(૭) પૂર્વ બદ્ધ શુભાશુભ બંધનનો અમુક અંશે (દેશ થકી) નાશ તે નિર્જરા

(૮) જીવ અને શુભાશુભ ફળદાયી શક્તિવાળા કર્મ પરમાણુનું એકરૂપ થવું તે બંધ

(૯) સર્વ પદાર્થ માત્ર (કર્મરજ)નો સર્વથા ત્યાગ (નાશ) તે મોક્ષ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધ એ ચાર તત્ત્વ જીવને પુદ્ગલના સંયોગથી બને છે અને સંવર નિર્જરા તથા મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ જીવ અને પુદ્ગલના વિયોગથી બને છે

છ દ્રવ્યનું સામાન્ય સ્વરૂપ

૨૩૪ પ્રશ્ન—અજીવતત્ત્વના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—અજીવના મુખ્ય પાંચ ભેદ (૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) કાલદ્રવ્ય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય

૨૩૫ પ્રશ્ન—છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય કેટલા છે ?

ઉત્તર—દરેક દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ અને અનંત પર્યાય છે તેની અપેક્ષાથી દરેકના ચાર ચાર ગુણ અને ચાર ચાર પર્યાય કહેવ છે જીવદ્રવ્યના શુદ્ધ ગુણ ૪ છે અનંતજ્ઞાન અનંતદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, અનંત વીર્ય શકિત જીવદ્રવ્યના અશુદ્ધ ગુણ ૪ છે—અલ્પ જ્ઞાન તથા કુજ્ઞાન અલ્પ દર્શન તથા કુદર્શન, ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ દુઃખ અને બાલવીર્ય (કુપુરુષાર્થ) પુદ્ગલના ચાર ગુણ—અચેતન (જડ) રૂપી, સક્રિય અને મિલન વિખરન ગુણ ધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ—અચેતન, અરૂપી, અક્રિય અને ચલનસહાય

અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ–અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, સ્થિર સહાય આકાશાસ્તિકાયના ચાર ગુણ–અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, જગ્યા આપે (અવકાશ દાન)

કાલ, અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, વર્તના ગુણ દરેક દ્રવ્યની ચાર ચાર પર્યાય (હાલત) છે જીવદ્રવ્યની શુદ્ધ પર્યાય (હાલત) અ વ્યાબાધ, અટલ અવગાહના (અશરીરી) અરૂપી, અગુરૂલઘુ, અશુદ્ધ પર્યાય (હાલત) બાધા પીડા (શાતા અશાતા વેદનીય) શરીરમા સ્થિતિ, રૂપીપણું, ઊંચ નીચપણું પુદ્ગલ દ્રવ્ય ની ચાર પર્યાય–ખધ, દેશ, પ્રદેશ અને વર્ણાદિમા અગુરૂ લઘુ પર્યાય છગુણી હાનિ વૃદ્ધિનું થવુ ધર્મા સ્તિકાયની ચાર પર્યાય–ખધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ અધર્માસ્તિકાયની ચાર પર્યાય ખધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ આકાશાસ્તિકાયની ચાર પર્યાય–ખધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ કાલ દ્રવ્યની ચાર પર્યાય–ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ ભવિષ્યકાળ ને અગુરૂ લઘુ

૨૩૬ પ્રશ્ન—જીવના ચાર ગુણ અશુદ્ધ કરનાર કોણ છે?

ઉત્તર—ઘનઘાતી કર્મ જે ઘન કહેતા અતિશય ગુણની ઘાત કરે બહુ દુખનુ તથા સસારના ભ્રમણનું મૂળ કારણ છે તે ઘનઘાતી ચાર કર્મ છે, (૧) જ્ઞાનાવરણ (૨) દર્શનાવરણ (૩) મોહનીય અને (૪) અતરાય આ ચાર મૂળ ગુણોનો ઘાત કરવાથી ઘનઘાતી કહેવાય છે

૨૩૭ પ્રશ્ન—છ ગુણી હાનિ વૃદ્ધિ શુ છે?

ઉત્તર—(૧) અનતમો ભાગ (૨) અસખ્યાતમો ભાગ (૩) સખ્યાતમો ભાગ (૪) સખ્યાતગુણી, (૫) અસખ્યાત-

ગુણી (૬) અનંતગુણી આ છ પ્રકારે હાનિ ને વૃદ્ધિ થાય તે છગુણી (ષટ્ગુણ) હાનિવૃદ્ધિ કરે છે

૨૩૮ પ્રશ્ન—પુદ્ગલના થોડા લક્ષણો કહો ?

ઉત્તર—(૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) ગંધ, (૪) રસ (૫) સ્પર્શ (૬) અંધકાર (૭) પ્રકાશ (૮) પ્રભા (રત્નાદિની) (૯) છાયા, (૧૦) તડકો, વિગેરે

૨૩ પ્રશ્ન—પુદ્ગલની કઇ કઇ હાલત (પર્યાય) છે ?

ઉત્તર—(૧) એકપણું (૨) સમુહપણું (૩) સંખ્યા (૪) આકાર (૫) સંયોગ (૬) વિયોગ જુદા પડવુ વિગેરે

૨૪૦ પ્રશ્ન—પુદ્ગલના છ પ્રકાર કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) સ્થૂલ સ્થૂલ-તૂટવાથી પાછા સ્વયં તરત એકરૂપ ન થાય (ન જોડાય) પત્થર, ઈંટ, લાકડુ વિગેરે

(૨) સ્થૂલ જે જુદા પડી પાછા તરત એકરૂપ થઈ શકે, પાણી દૂધ તેલ વિગેરે

(૩) સ્થૂલ સૂક્ષ્મ—જે આંખથી ગ્રહણ થઇ શકે જેથી સ્થૂલ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ ન થઇ શકે માટે સૂક્ષ્મ જેવા કે, છાયા, તડકો, અંધકાર, પ્રકાશ વિગેરે

(૪) સૂક્ષ્મ સ્થૂલ-જે આંખથી ગ્રહણ ન થઇ શકે જેથી સૂક્ષ્મ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ થઈ શકે માટે સ્થૂલ શબ્દ, ગંધ વિગેરે

(૫) સૂક્ષ્મ-જે પુદ્ગલનો સમૂહ કોઇથી રોકી ન શકાય અને જે બીજાને પણ ન રોકે તથા જે કોઇ પણ ઇંદ્રિયથી ન જાણી શકાય તે કર્મ પુદ્ગલ વિગેરે

(૬) સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ-પરમાણુ માત્ર જે અવિભાગી હોય

એટલે જેના બે કટકા ન થઇ શકે, કદી નાશ ન પામે તે શુદ્ધ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે

૨૪૧ પ્રશ્ન—પુદ્ગલ દ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને ગુણ શુ છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ અપેક્ષાએ એક પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે અને તેવા અનંત પરમાણુઓ છે તથા બે પરમાણુ (પ્રદેશી) યાવત્ અનંત પરમાણુ મળી અનેક અનંત સ્કંધો છે ક્ષેત્રથી—સર્વ લોકમા સર્વ સ્થળે પુદ્ગલ દ્રવ્ય ભરેલ છે કાળથી—પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે ભાવથી—વર્ણ ગધ, રસ, સ્પર્શયુક્ત છે, ગુણથી મળવા અને વિખરવાનો તેનો ગુણ છે (સયોગ વિયોગ—એ પુદ્ગલનો સ્વભાવ જ જાણી કોઇ દિવસ હર્ષશોક—રાગ દ્વેષને કરતા સદા સમભાવમા રહેવુ)

૨૪૨ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય અને ભાવ કોને કહે છે?

ઉત્તર—અહિં નવતત્ત્વના સ્વરૂપમા—જે જીવ સાથે સબધ રાખે છે તે ભાવ છે અને જે પુદ્ગલ સાથે સબધ રાખે છે તે દ્રવ્ય છે

દોહા—દ્રવ્યભાવ દો ભેદ હૈ, નવો પદારથ માહિ।
દ્રવ્ય ભેદ પુદ્ગલ વિષે ભાવ જીવપર છાહિ ॥ ૧॥

ભાવાર્થ—નવ પદાર્થમા દ્રવ્ય, ભાવ એવા બે ભેદ છે દ્રવ્યભેદ પુદ્ગલ વિષે છે ભાવ જીવની પ્રવૃત્તિ છે પુણ્ય પાપ આશ્રવ, બધ ચાર પુદ્ગલ પ્રધાન છે સવર, નિર્જરા, મોક્ષ એ ત્રણ જીવ પ્રધાન છે

૨૪૩ પ્રશ્ન—પુણ્ય કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે જીવને સુખદાયી વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવે તેને

૨૪૪ પ્રશ્ન—પાપ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે જીવને દુ ખ દેવાવાળી વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવે તેને

૨૪૫ પ્રશ્ન—પુણ્યની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, કાયાની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમ-મનથી અહિંસા, સત્ય પ્રમાણીકતા, બ્રહ્મચર્ય, સ તોષ, દાન આદિના વિચાર-વચનથી એવી ઉત્તમ વાતો બોલવી પાપરહિત હિતકર વચન બોલવુ, કાયાથી તેવા ગુણોનુ પાલન કરવુ

૨૪૬ પ્રશ્ન—પાપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—મન વચન કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિથી પાપની પ્રાપ્તિ થાય છે હિંસા, અસત્ય, અપ્રમાણિકતા વિષય કષાય આદિ અઢાર પાપમા વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે પાપની પ્રાપ્તિ થાય છે

૨૪૭ પ્રશ્ન—આસ્રવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—બ ધના કારણને આશ્રવ કહે છે પુણ્ય અને પાપના કર્મ પુદ્ગલ એકઠ થાય તે આશ્રવ

૨૪૮ પ્રશ્ન—આશ્રવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્ય આશ્રવ (૨) ભાવ આશ્રવ આત્માના હમેશા હર સમય રાગ દ્વેષાદિ શુભ અશુભ વિચારો (પરિણામ) કે જે વિચારથી કાર્મણ વર્ગણારૂપ પુદ્ગલ કર્મરૂપ થઈ જાય તે વિચારને ભાવ આશ્રવ કહે છે અને કાર્મણ વર્ગણા કર્મરૂપ થાય છે તેને દ્રવ્યાશ્રવ કહે છે

૨૪૯ પ્રશ્ન—ભાવ આશ્રવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય પાંચ ભેદ છે (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અવ્રત (૩) પ્રમાદ (૪) કષાય (૫) યોગ

૨૫૦ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય આશ્રવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના કર્મ થવા યોગ્ય જે પુદગલ દ્રવ્ય આવે છે તે અનેક પ્રકારના દ્રવ્ય આશ્રવ છે

૨૫૧ પ્રશ્ન—સવર કોને કહે છે ?

ઉત્તર—આવતા કર્મને રોકવા તેને સવર કહે છે આત્માની સાથે કર્મનો સબધ ન થાય તે સવર છે

૨૫૨ પ્રશ્ન—સવરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્યસવર અને (૨) ભાવસવર રાગદ્વેષ મોહ રહિત આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ ભાવસવર છે અને આવો શુદ્ધોપયોગ હોય ત્યારે કર્મનુ આવવુ ન થાય તે દ્રવ્યસવર છે

દોહા—જે ઉપયોગ સ્વરૂપ ધરી, વર્તે યોગ વિરક્ત,
રોકે આવત કર્મકો સો હૈ સવર તત્ત્વ ॥ ૧ ॥

૨૫૩ પ્રશ્ન—ભાવસવરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય પાચ પ્રકાર છે-(૧) સમકિત (૨) વ્રત પચ્ચખાણ (૩) અપ્રમાદ (૪) અકષાય (૫) યોગસયમ (મન વચન કાયાને વશ કરવા)

૨૫૪ પ્રશ્ન—નિર્જરા કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જીવના પહેલાના બધાયેલ કર્મ અમુક પ્રમાણમા દૂર થાય તેને નિર્જરા કહે છે

દોહા-જો પુરવ સત્તા કરમ, કરી થીતિ પુરણ આઉ,
ખીરવેકો ઉદિત ભયે, સો નિર્જરા લખાઉ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પૂર્વના કર્મ આત્માને લાગેલાં છે (સત્તામા છે) તેની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી તે અમુક પ્રમાણમા (દેશ થકી) છૂટી જાય તેને નિર્જરા કહે છે

૨૫૫ પ્રશ્ન—બે એક દ્રવ્યનિર્જરા બીજી ભાવનિર્જરા જે ગગદ્વેષ મોહરહિત શુદ્ધ ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય તે શુદ્ધ ઉપયોગને ભાવનિર્જરા કહે છે અને જે કર્મના પુદ્ગલ ક્ષય થાય તેને દ્રવ્ય નિર્જરા કહે છે તથા નિર્જરાના બીજી અપેક્ષાએ સકામ-નિર્જરા અને વિપાકનિર્જરા એવા પણ બન્ને ભેદ છે

૨૫૬ પ્રશ્ન—સકામ એટલે શુ ?

ઉત્તર—સ=સહિત કામ=ઈચ્છા, રૂચી, આનદ, જેમા આત્માના સત્ય સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયેલ છે અને આત્મ હિતની રૂચિ છે આત્મિક સુખનો આનદ છે કોઇપણ બાહ્ય રૂચી નથી તેને સકામ કહે છે આ સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય તે સકામ નિર્જરા અને આત્માના શુદ્ધોપયોગમા જે મગ્ન થાય તે સકામ મગ્ન કહેવાય છે એમ બધે ઠેકાણે સકામનો અર્થ સમજવો

૨૫૭ પ્રશ્ન—અકામ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અ=એટલે નહીં કામ=એટલે ઇચ્છા, રૂચી આનદ આત્માના સત્યસ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો નથી અને આત્મહિતની ઇચ્છા રૂચી થઈ નથી આત્મિક આનદ વિના અથવા કોઇપણ બાહ્ય ઇચ્છાથી જે કાર્ય થાય તેને અકામ

કહે છે આત્માના શુદ્ધોપયોગ વિના જે કર્મ ક્ષય થાય તેને અકામ નિર્જરા કહે છે અને શુદ્ધોપયોગ વિના જે મરણ થાય તેને અકામ મરણ કહે છે આપણો જીવ અનાદિ કાળ થયા અકામ નિર્જરા અને અકામ મરણ કરે છે આ અજ્ઞાન તથા મિથ્યાત્વ અવસ્થા છે

૨૫૮ પ્રશ્ન—સવિપાક નિર્જરા કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ ઉદયમા આવે સુખ અથવા દુખરૂપ ફળ આપી ક્ષય થાય તેને સવિપાક નિર્જરા કહે છે

૨૫૯ જે કર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, તપ અને ધ્યાન દ્વારા સ્થિતિ તથા ફળ આપવાની શક્તિ ઘટાડી વિપાકમા આવ્યા વિના જ પ્રદેશથી ક્ષય થઈ જાય તેને અવિપાક નિર્જરા કહે છે જેવી રીતે કોઈ લેણદાના રૂપીઆ તેને ચોર સુદ્દર પહેલા પહોચાડી દે તો તે લેણદાર દુખ ન દે તેમ સમ્યગ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને ધ્યાનથી જે કર્મ ક્ષય કરે તેને કર્મના ફળ ભોગવવા ન પડે

૨૬૦ પ્રશ્ન—અવિપાક તથા સકામ નિર્જરા કરવામા કેટલો મહાન્ લાભ છે?

ઉત્તર—સમદૃષ્ટિ જીવ શુદ્ધ ઉપયોગમા એક શ્વાસોશ્વાસમા જેટલા કર્મ ક્ષય કરે છે તેટલા કર્મ મિથ્યાત્વ દશામા કોડો વર્ષના તપથી ક્ષય થઈ શકતા નથી એટલે જેમ ખરે વખતે લેણદારને જરૂર છે અને થોડા રૂપીઆમ ઘણા કરજની ફારગતિ કરી દે છે તેમ અવિપાક સકામ નિર્જરામા કોડોનું દેણું કોડીઓમા ચુકવે છે અને નવા કર્મ બંધાતા નથી જ્યારે સવિપાક અકામ નિર્જરામા ઘણે દુખે થોડા

કર્મ ક્ષય થાય છે અને રાગદ્વેષથી પાછા અનંત કર્મ નવા બંધાય છે માટે અવિપાક સકામ નિર્જરા કરવી શ્રેયકર છે જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કરેલ દોષ પાછો પ્રવેશ થતો નથી તેમ જ્ઞાનપૂર્વક ક્ષય કરેલ કર્મ ફરી બંધાતા નથી

૨૬૧ પ્રશ્ન—બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અનેક ચીજોમાં એકપણાનું જ્ઞાન કરાવનાર સબંધ વિશેષને બંધ કહે છે જીવ અને કર્મ પુદ્ગલ એકરૂપ થાય તેને કર્મબંધ કહે છે જેવી રીતે દુધ અને પાણી, લોઢાનો ગોળો અને અગ્નિ, એકરૂપ થાય છે

૨૬૨ પ્રશ્ન—બંધના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે પ્રકાર છે, દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રાગ, દ્વેષ હાસ્ય રતિ (હર્ષ), અરતિ (નારાજી) ભય, શોક, દુગછા (તિરસ્કાર), વિષયવિકાર (સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ નપુંસકવેદ) મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના વિચારો તે ભાવબંધ છે અને જે આવા ક્રોધાદિ વિચારોથી કર્મ પુદ્ગલ આત્મા સાથે એકરૂપ થાય છે તેને દ્રવ્યબંધ કહે છે એટલે ભાવબંધદ્વારા દ્રવ્યબંધ થાય છે

૨૬૩ પ્રશ્ન—આ૦ કર્મનો બંધ કેટલા પ્રકારે થાય છે ?

ઉત્તર—બંધના ચાર પ્રકાર છે (૧) પ્રકૃતિબંધ (૨) પ્રદેશબંધ, (૩) સ્થિતિબંધ, અને (૪) અનુભાગબંધ

૨૬૪ પ્રશ્ન—પ્રકૃતિબંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહના પરિણામ થવાથી કર્મ પુદ્ગલ જીવની સાથે સબંધ કરે છે તે કર્મોમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ જીવના આઠ ગુણ ઘાત કરવા—મલીન કરવારૂપ સ્વભાવ થવો

તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે એટલે જીવની સાથે બંધાએલ કર્મ પુગલમા આઠ પ્રકારના જુદા જુદા ફળ દેવાની પ્રકૃતિ થવી તેને પ્રકૃત્તિબંધ કહે છે

૨૯૫ પ્રશ્ન—પ્રદેશબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ પુગલ આત્મા સાથે બંધાય છે તેના સમુહને પ્રદેશબંધ કહે છે

૨૯૬ પ્રશ્ન—સ્થિતિબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ બંધાય છે તેનો સબંધ જીવ સાથે કેટલો વખત રહેશે તે વખતના પ્રમાણને સ્થિતિબંધ કહે છે

૨૯૭ પ્રશ્ન—અનુભાગ બંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—કર્મોમા તીવ્ર અથવા મંદ ફળ દેવાની શક્તિ તથા રસ પડે તેને અનુભાગ બંધ કહે છે

૨૯૮ પ્રશ્ન—આ ચાર બંધ પડવાના કયા કારણો છે?

ઉત્તર—પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ બંધ થવાનું કારણ મન વચન, કાયાના યોગ છે અને સ્થીતિ તથા અનુભાગ બંધનું કારણ ક્રોધ, માન, માયા લોભ અને રાગદ્વેષ છે સર્વ કર્મમા એક મોહનીય કર્મ પ્રધાન છે, આઠ કર્મમા રાજા છે અને જ્યા સુધી મોહનીયનો ઉદય છે ત્યા સુધી જ કર્મનો બંધ થયા કરે છે જ્યારે દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વભાવ) નાશ થાય છે ત્યારે મોક્ષ સન્મુખ થવાય છે અને ચારિત્ર મોહ (રાગદ્વેષ હાસ્ય વિષયાદિ) નાશ થાય ત્યારે અનંતસુખ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે જેમ વૃક્ષનું મૂળ નાશ થતા વૃક્ષ વિનાશ પામે છે, સેનાધિપતિ નાશ પામતા સેના હારી

જાય છે તેમ મોહનીય કર્મનો નાશ કરવાથી સકલ કર્મ નાશ પામે છે માટે મોહને જીતવા હમેશા ભેદભાવના ચિન્તવન કરી વિષય કષાય ઘટાડવા જોઇએ

૨૬૯ પ્રશ્ન—અંતરાય કર્મની આત્મા ઉપર શુ અસર થાય છે?

ઉત્તર—આત્માની શક્તિને ઢાંકે તેને અંતરાય કહે છે આત્માની શક્તિના મુખ્ય પાચ ભેદ છે ૧ દાન, ૨ લાભ, ૩ ભોગ, ૪ ઉપભોગ અને ૫ વીર્ય જ્યારે તીવ્ર અંતરાય કર્મનો ઉદય હોય ત્યાર અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધ આદિ બાહ્ય (જડ) પદાર્થોનું દાન દેવા મન થતું નથી, તેવી વસ્તુનો ભોગોપભોગ (ઉપયોગ) સ્વય કરી શકતો નથી, અને કોઇ પણ કામમા બળ હોતું નથી, જ્યારે થોડા પ્રમાણમા અંતરાય કર્મ દૂર કરે છે ત્યારે અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધાદિ બાહ્ય પદાર્થોનું દાનાદિ હર્ષથી કરી શકે છે જ્યારે વધાર પ્રમાણમા અંતરાય કર્મ દૂર કરે ત્યારે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું પોતાની આત્માને અને અન્યને દાન આપે છે તેવા ગુણોનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે, તેમાજ આનંદ માને છે આત્મિક સુખનો ભોગોપભોગ કરે છે અને તેવા ઉત્તમ કામમા વીર્ય શક્તિ લગાવે છે અને સર્વથા અંતરાય કર્મનો નાશ કરવાથી અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ શક્તિનું પોતાની નિજ આત્માનેજ દાન આપે છે આ ગુણો પ્રકટ કરવારૂપ લાભ પામે છે, તેમા રમણરૂપ ભોગોપભોગ કરે છે અને તે અવસ્થા અક્ષયરૂપ પરિણમે છે તે અનંત વીર્ય છે આ પ્રમાણે અંતરાયનુ સ્વરૂપ જાણી સર્વથા તે ક્ષય કરવા પ્રયત્નશીલ થવુ જોઇએ ભાવના અને પુરૂષાર્થથી સર્વ કર્મ ક્ષય થાય છે

તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે એટલે જીવની સાથે બંધાએલ કર્મ પુદ્ગલમાં આઠ પ્રકારના જુદા જુદા ફળ દેવાની પ્રકૃતિ થની તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે

૨૬૫ પ્રશ્ન—પ્રદેશબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ પુદ્ગલ આત્મા સાથે બંધાય છે તેના સમુહને પ્રદેશબંધ કહે છે

૨૬૬ પ્રશ્ન—સ્થિતિબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ બંધાય છે તેનો સંબંધ જીવ સાથે કેટલો વખત રહેશે તે વખતના પ્રમાણને સ્થિતિબંધ કહે છે

૨૬૭ પ્રશ્ન—અનુભાગ બંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—કર્મોમાં તીવ્ર અથવા મંદ ફળ દેવાની શક્તિ તથા રસ પડે તેને અનુભાગ બંધ કહે છે

૨૬૮ પ્રશ્ન—આ ચાર બંધ પડવાના કયા કયા કારણો છે?

ઉત્તર—પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ બંધ થવાનું કારણ મન વચન, કાયાના યોગ છે અને સ્થિતિ તથા અનુભાગ બંધનુ કારણ ક્રોધ, માન, માયા લોભ અને રાગદ્વેષ છે સર્વ કર્મમા એક મોહનીય કર્મ પ્રધાન છે, આઠ કર્મમા રાજા છે અને જ્યા સુધી મોહનીયનો ઉદય છે ત્યા સુધી આઠ કર્મનો બંધ થયા કરે છે જ્યારે દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વભાવ) નાશ થાય છે ત્યારે મોક્ષ સન્મુખ થવાય છે અને ચારિત્ર મોહ (રાગદ્વેષ હાસ્ય વિષયાદિ) નાશ થાય ત્યારે અનંતસુખ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે જેમ વૃક્ષનુ મૂળ નાશ થતા વૃક્ષ વિનાશ પામે છે, સેનાધિપતિ નાશ પામતા સેના ભાગી

જાય છે તેમ મોહનીય કર્મનો નાશ કરવાથી સકલ કર્મ નાશ પામે છે માટે મોહને જીતવા હમેશા ભેદભાવના ચિન્તવન કરી વિષય કષાય ઘટાડવા જોઇએ

૨૬૯ પ્રશ્ન—અંતરાય કર્મની આત્મા ઉપર શુ અસર થાય છે?

ઉત્તર—આત્માની શક્તિને ઢાંકે તેને અંતરાય કહે છે આત્માની શક્તિના મુખ્ય પાચ ભેદ છે ૧ દાન, ૨ લાભ, ૩ ભોગ, ૪ ઉપભોગ અને ૫ વીર્ય જ્યારે તીવ્ર અંતરાય કર્મનો ઉદય હોય ત્યાર અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધ આદિ બાહ્ય (જડ) પદાર્થોનું દાન દેવા મન થતુ નથી, તેવી વસ્તુનો ભોગોપભોગ (ઉપયોગ) સ્વય કરી શકતો નથી, અને કોઇ પણ કામમા બળ હોતું નથી, જ્યારે થોડા પ્રમાણમા અંતરાય કર્મ દૂર કરે છે ત્યારે અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધાદિ બાહ્ય પદાર્થોનુ દાનાદિ હર્ષથી કરી શકે છે જ્યારે વધારે પ્રમાણમા અંતરાય કર્મ દૂર કરે ત્યારે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું પોતાની આત્માને અને અન્યને દાન આપે છે તેવા ગુણોનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે, તેમાજ આનંદ માને છે આત્મિક સુખનો ભોગોપભોગ કરે છે અને તેવા ઉત્તમ કામમા વીર્ય શક્તિ લગાવે છે અને સર્વથા અંતરાય કર્મનો નાશ કરવાથી અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ શક્તિનું પોતાની નિજ આત્માનેજ દાન આપે છે આ ગુણો પ્રકટ કરવારૂપ લાભ પામે છે, તેમા રમણરૂપ ભોગોપભોગ કરે છે અને તે અવસ્થા અક્ષયરૂપ પરિણમે છે તે અનંત વીર્ય છે આ પ્રમાણે અંતરાયનુ સ્વરૂપ જાણી સર્વથા તે ક્ષય કરવા પ્રયત્નશીલ થવુ જોઇએ ભાવના અને પુરૂષાર્થથી સર્વ કર્મ ક્ષય

૨૭૦ પ્રશ્ન—જીવ ઉપર લોકના અગ્ર ભાગે સિદ્ધ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ રૂપ થઈ કયારે બિરાજે ?

ઉત્તર—પાચ આશ્રવનો ત્યાગ કરી ઉત્કૃષ્ટ સવર નિર્જરા ધારણ કરે ત્યારે ચારે જાતના બધનો નાશ કરી આઠ કર્મ રહિત થાય અને સિદ્ધ ગતિ પામે અને પોતાનો ઉચે જવાનો ગુણ પ્રગટ કરે

૨૭૧ પ્રશ્ન—મોક્ષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) સર્વ કર્મનો સર્વથા નાશ થાય (૨) જીવ ચારે પ્રકારના બધથી રહિત થાય અને (૩) અનત આત્મિક ગુણો પ્રગટ થાય તેને મોક્ષ કહે છે

૨૭૨ પ્રશ્ન—મોક્ષના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે (૧) દ્રવ્ય મોક્ષ અને (૨) ભાવ મોક્ષ રાગ, દ્વેષ, રહિત આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગને ભાવ મોક્ષ કહે છે અને તે દ્રવ્ય કર્મ દૂર દૂર થાય તેને દ્રવ્ય મોક્ષ કહે છે કારણ કર્મદલનુ દૂર થવુ તે દ્રવ્ય છે અને આત્મોપયોગ તે ભાવ છે

સમકિત ગુણ પ્રગટ થતા અશથી (દેશ થકી) ભાવ મોક્ષ થાય છે એટલે ચોથા ગુણ સ્થાનકથી જીવ મોક્ષના સુખનો અનુભવ કરે છે જેને આત્મિક સુખ કહે છે અર્થાત્ સર્વ ઈચ્છા, વાછા, અભિલાષા રહિત સકલ્પ વિકલ્પ રહિત આત્મ ધ્યાનમા સ્થિરતા થવી તેજ ભાવ મોક્ષ છે

૨૭૩ પ્રશ્ન—મોક્ષ પ્રાપ્તિના કેટલા ઉપાય છે ?

ઉત્તર—મોક્ષ પ્રાપ્તિના મુખ્ય બે ઉપાય છે (૧) વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ અને (૨) નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ

૨૭૪ પ્રશ્ન—વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—વ્યવહારના બે ભેદ છે (૧) અશુદ્ધ વ્યવહાર જેમા આત્મ ભાવના જાગી નથી (૨) શુદ્ધ વ્યવહાર જેમા આત્મ ભાવના જાગૃત થઈ છે અને જે નિશ્ચયને પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) સમ્યગ્ જ્ઞાન (૨) સમ્યગ્ દર્શન (૩) સમ્યગ્ ચારિત્ર અને (૪) સમ્યગ્ તપ

૨૭૫ પ્રશ્ન—નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ કોને કહે છે?

ઉત્તર—નિશ્ચય નયથી સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માજ પોતે મોક્ષનુ કારણ છે

દોહા—" પરમ જ્ઞાન તે આત્મ હૈ, નિમલ દર્શન આત્મ,
શુદ્ધ ચારિત્ર આત્મ છે, નિર્મલ તપ પણ આત્મ ॥૧॥
દર્શન જ્ઞાન ચરણ કહે, શિવ મારગ વિવહાર
એક રૂપ ચેતન લખ, નિશ્ચય મોક્ષ વિહાર ॥ ૨ ॥

ધ્યાનનુ સ્વરૂપ

૨૭૬ પ્રશ્ન—આત્માની શુદ્ધિ શાથી થાય છે?

ઉત્તર—ઉત્તમ ધ્યાનથી

૨૭૭ પ્રશ્ન—ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—ચિન્તવન કરવાને ધ્યાન કહે છે

૨૭૮ પ્રશ્ન—ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે (૧) આર્ત્ત ધ્યાન (૨) રૂદ્ર ધ્યાન (૩) ધર્મ ધ્યાન અને (૪) શુકલ ધ્યાન

૨૭૯ પ્રશ્ન—આર્ત્ત ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—હર્ષ અથવા શોક કરવો, આત્મહિત સિવાયના વિચારો કરવા તે આર્ત ધ્યાન છે તેના મુખ્ય ૪ ભેદ છે (૧) સુખ સયોગમા હર્ષ અને સુખ વિયોગમા શોક અથવા ચિંતા કરે (૨) દુ ખ સયોગમા ખેદ અને દુ ખ વિયોગમા

ખુશી થાય (૩) ભવિષ્યની ચિંતા કરે (૪) ઇંદ્રિય સુખ (વિષય સુખ)ના વિચારો કરે

૨૮૦ પ્રશ્ન—આર્ત્ત ધ્યાનના ચિન્હ કેટલા છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચિન્હ ચાર છે (૧) રૂદન કરે (૨) શોચ ફીકર કરે (૩) આંસુ લાવે (૪) વારવાર યાદ કરે વિગેરે

૨૮૧ પ્રશ્ન—રૂદ્ર ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—હર્ષ શોકના તીવ્ર વિચાર (પરિણામ)ને રૂદ્ર ધ્યાન કહે છે તેના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે

(૧) દ્રવ્ય પ્રાણ (શરીર, મન, વિગેરે), ભાવ પ્રાણ (જ્ઞાન, ચારિત્ર વિગેરે)ની હિંસા કરવામાં આનંદ માને (૨) અસત્યમાં આનંદ માને (૩) અનીતિ, ચોરી, ઠગાઇ, વિશ્વાસઘાત વિગેરે કરવામાં આનંદ માને (૪) શરીર ધન પરિવાર ભોગોપભોગના રક્ષણ માટે તીવ્ર મોહ રાખે અને તે માટે બહુ પાપ કરે વિગેરે

૨૮૨ પ્રશ્ન—રૂદ્ર ધ્યાનના ચિન્હ કેટલા છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (૧) પાપ કરવામાં આતુર હોય તે ઉષ્ણ દોષ (૨) આરંભ પરિગ્રહ ભોગાદિની બહુ તૃષ્ણા હોય તે (બહુલ દોષ) (૩) વસ્તુ સ્વરૂપને બિલકુલ સમજે નહિ તે અજ્ઞાન દોષ, (૪) મરણ સમય નિકટ આવ્યા છતા ભોગથી તૃપ્ત ન થાય-પોતાની ભુલ ન સુધારે, અપરાધની માફી ન માગે "ખમત ખામણુ" ન કરે એ મરણાંત દોષ ઇત્યાદિ

દોહરો—પંચ પાપમેં હર્ષ જો, રૌદ્ર પાપકી ખાન,
હર્ષ શોકને જો ધરે, સો આત પહિચાન ॥ ૧ ॥

પ્રશ્ન—આર્ત રૂદ્ર ધ્યાનનુ શુ ફળ છે?

ઉત્તર—આર્ત્ત ધ્યાનથી પ્રાય આ લોકમા વ્યગ્રતા ચિંતા ભય અને પરલોકમા તિર્યંચ ગતિ (પશુ પક્ષીનુ) અને રૌદ્ર ધ્યાનથી પ્રાય આ લોકમા મહા ભય, રોગ, દુખ અને પરલોકમા નરક ગતિનુ આયુષ્ય બધાય છે આ બન્ને ધ્યાન અશુભ છે, આત્માને દુખનુ કારણ છે માટે બન્ને ખોટા ધ્યાન છોડવા યોગ્ય છે

૨૮૪ પ્રશ્ન—આર્ત ધ્યાન શુભ ક્યારે કહેવાય ?

ઉત્તર—કષાયના મદ ઉદયથી ધર્મ (જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર) ધર્મી (પચ પરમેષ્ટી) અને ધર્મના ફળ (મોક્ષ) ની પ્રીતિ-રૂચી થાય અને ધર્મમા વિઘ્ન આવતા દુખ થાય તે શુભ આર્ત ધ્યાન છે કોઇ દુખી જોઇ દયા આવે, જ્ઞાન વૈરાગ્ય ન થવા માટે તથા પાપ થવા માટે પશ્ચાતાપ થાય વિગેરે સારા કામોમા રાગ અને ખરાબ કામમા પશ્ચાતાપ તે શુભ આર્ત ધ્યાન છે તેનાથી પાપ ક્ષય થાય પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય અને દેવ તથા મનુષ્યની સુગતિ મળે

૨૮૫ પ્રશ્ન—ધર્મ ધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—ધર્મનો અર્થ સ્વભાવ અથવા શુદ્ધ ગુણ છે ધ્યાન એટલે વિચાર-ચિંતવન આત્માના શુદ્ધ સમકિત જ્ઞાન ચારિત્રાદિ ગુણોનુ ચિંતવન મનન કરે તેને ધર્મ ધ્યાન કહે છે, તેના ચાર પ્રકાર છે

(૧) જીવાદિ નવ તત્ત્વનો વિચાર કરવો (આજ્ઞા વિચય)

દોહા—શ્રીજીન આજ્ઞામે કહ્યો, વસ્તુ સ્વરૂપ જુ માનિ,
ચિત્ત લગાવે તાસુમે, આજ્ઞા વિચય સુ જાનિ ॥૧॥

(૨) મોક્ષમાર્ગમા વિઘ્નકારી મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ કષાય, અશુભ યોગ છોડવાના વિચાર (અપાયવિચય)

દોહો—મોક્ષમાર્ગમે વિ નકો, મિટે જિણ વિધિ સોય,
ઇમ ચિંતે જ્ઞાની જબે, વિચય અપાય સુહોય ॥૨॥

(૩) કર્મસ્વરૂપ વિચારી સુખદુ:ખમા સમભાવ રાખવો (વિપાકવિચય)

(૪) લોકનુ સ્વરૂપ છ દ્રવ્ય લોકમા છે તેનો વિચાર કરી આત્માનુ સ્વરૂપ વિચારવુ (લોકવિચય)

દોહો—લોક સ્વરૂપ વિચારિકે, અપના રૂપ નિહાર,
પરમારથ વ્યવહાર મુનિ મિથ્યા ભાવ વિહાર ॥૩॥

૨૮૬ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનના લક્ષણ કેટલા છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (રૂચિ એટલે આત્મદર્શન પણ થાય છે) (૧) તત્ત્વજ્ઞાનથી આણારૂઇ (આત્માનુભવ) (૨) વિશેષ ક્ષયોપશમથી, સ્વભાવથી આત્માનુભવ (નિસર્ગરૂઈ) (૩) ઉપદેશની રૂચી, સત્ય વાણી સાભળી આત્માનુભવ થાય (૪) સુત્ર, અર્થ અને ભાવાર્થના વાચન મનનથી આત્માનુભવ થાય

૨૮૭ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનને વિચારવાના સાધન (અવલબન) કેટલા છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (૧) આત્મહિત થાય તેવુ જ્ઞાન વાચવુ (૨) આત્મહિતના પ્રશ્ન પુછવા (૩) આત્મહિત થાય તેવુ જ્ઞાન ચિન્તવન કરવુ (પરિયટ્ટણા) (૪) ધર્મ સબધી વાર્તાલાપ (વ્યાખ્યાન વાચવુ વિગેરે ધર્મકથા)

૨૮૮ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનમા કેવા વિચાર કરે?

ઉત્તર—અનુપેહા કરે (૧) એકત્વભાવના ભાવે હુ એક છુ, શુદ્ધ છુ, બુદ્ધ, અનત જ્ઞાનાદિ સહિત છુ (૨) અનિત્યભાવના ભાવે-શરીર ભોગ પરિગ્રહના સમાન વિચારી

તેનો મોહ છોડે (૩) અશરણભાવના ભાવે–દુ ખથી બચાવવા ધર્મ સિવાય કોઇ શરણભૂત નથી (૪) સસારભાવના ભાવે– દ્રવ્યથી આખા લોકના સર્વ પુદ્ગલ અનતવાર ભોગવ્યા છતા તૃપ્તિ નથી ને બદલામા મિથ્યા સુખ કરના અનત દુ ખ મળ્યુ છે ક્ષેત્રથકી આખા લોકના સર્વસ્થાન અનતવાર જન્મ મરણથી સ્પર્શ કરેલ છે કાળથી અનત પુદ્ગલ પરાવર્તન ભ્રમણ કરેલ છે ભાવથી સર્વ કષાયના પરિણામમા જ ભ્રમણ કરેલ છ (અનુભાગ બ ધના સવ સ્થાન ભોગવેલ છે)

૨૮૯ પ્રશ્ન—શુકલધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, હાસ્યાદિ, સર્વકષાય, તથા નોકષાય રહિત આત્માના શુદ્ધ વિચાર (પરિણામ)ને શુકલધ્યાન કહે છે તેના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે (૧) પોતાની આત્મામા જ્ઞાન ચારિત્ર આદિ ગુણો જુદા જુદા વિચારે ભેદસ્વરૂપ વિચાર (પૃથક્ત્વ વિતર્કસપ્રવિચાર) આઠમા ગુણઠાણાથી બારમા સુધી હોય (૨) જ્ઞાનાદિ સર્વ ગુણોના પિંડસ્વરૂપ આત્માને નિર્વિકલ્પપણે વિચારે અભેદ સ્વરૂપ વિચાર અહિ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય, બારમે ગુણ સ્થાનથી તેરમે જવા અને તેરમા ગુણઠાણામા કાયમ રહે (૩) મન, વચન, કાયાના બાદરયોગ સ્થિર કરી સૂક્ષ્મયોગ સ્થિર કરવા લાગે તે "સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ" તેરમા ગુણસ્થાનકની અતે ને ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય (૪) સૂક્ષ્મ તથા બાદર બન્ને યોગનો નાશ કરે અહિ બાકીના ચાર અઘાતીકર્મ ક્ષય કરી મોક્ષમા પધારે "સમુચ્છિન્ન ક્રિયિ અનિયટ્ટિ"

૨૯૦ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનનુ ફળ શુ ?

ઉત્તર—બહુ કર્મની નિર્જરા થાય અને આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્તિને નજીક થાય

દોહો—ધર્મધ્યાનનો ફળ ભયો, પદ અહમેંદ્ર સુરેંદ્ર।
પરંપરા શિવપુર લહે, જે નર ધરે વિતંદ્ર ॥૧॥
(વિતંદ્ર-પ્રમાદને છોડીને)

૨૯૧ પ્રશ્ન—શુક્લધ્યાનનું ફળ શું?

ઉત્તર—અતિશયપણે કર્મ ક્ષય થાય અને અંતરમુહૂર્તમાં ચારે ઘનઘાતી કર્મ નાશ કરી કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિકસુખ અને અનંત આત્મશક્તિ એ ચાર જીવના મુખ્ય ગુણ પ્રગટ થાય

દોહરા—સકલ કષાય અભાવ તે, ઉજ્વલ ચેતન ભાવ,
શુકલ ધ્યાન હોય તબે, કર્મ નિર્જરા થાવ ॥ ૧ ॥
સરવ કરમકા નાશ કરી, દેત મોક્ષ એ ધ્યાન,
શુકલ ધ્યાન હોય તબે, રહે સદા શુદ્ધ ધ્યાન. ॥૨॥

૨૯૨ પ્રશ્ન—હમેશા ત્રિકાળ કેવી ભાવના ચિંતવન કરવી જોઇએ?

ઉત્તર—દ્રવ્યાનુયોગ-તત્વજ્ઞાનપૂર્વક હિંસા વિષય કષાય અજ્ઞાન મિથ્યાત્વનો નાશ કરી અકષાયી પરમ શુક્લધ્યાન ચિંતવન કરી સર્વ દુઃખ રહિત અનંત અતીંદ્રિય નિરાકુલ આત્મિક સુખ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરીશ ત્યારે ધન્ય થઇશ

આદિનાથ આદિ દઇ, વંદુ શ્રી વર્ધમાન।
સ્યાદ્વાદ વંદુ સદા, પ્રગટો અતિશય જ્ઞાન ॥

સંગ્રાહક—તત્વપ્રેમી.



શ્રી જૈન સસ્તુસાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય. કલોલ.

સ્થાપન તા. ૧ માર્ચ ૧૯૨૮

જ્ઞાન દાન એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ દાન છે, એ પરમસત્યનો પ્રકાશ કરવા વર્તમાનના સાહિત્ય-યુગમાં ખુબ જ જરૂર છે તે સર્વોત્કૃષ્ટ દાન કરવાની મુરાદ બર લાવવા-કાર્યાલયના સ્થાનને કેન્દ્રિત કર્યું છે. દરેક વ્યક્તિ આ કાર્યાલય દ્વારા જ્ઞાન-પ્રચાર કરવી શકે છે.

કાર્યાલયની વ્યવસ્થા.

૧ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપનાર મુખ્ય આશ્રયદાતા, રૂ. ૧૦૦) આપનાર ઉત્તેજકના માનવંતા સભાસદ ગણાય છે.

૨ રૂ. ૫) થી વધુ આપનાર વાર્ષિક મેમ્બર થઈ શકે છે.
મેમ્બરનું લવાજમ તા. ૧ માર્ચ ૧૯૨૮ થી ગણાશે. વચમાં થનાર મેમ્બરનું પણ આખું લવાજમ જમા થશે.

કાર્યાલયનું કામકાજ

૧ આ કાર્યાલય પોતાના ભંડોળમાંથી અતિ વધે અનુક્રમે સસ્તામાં જાતિ અને ધર્મના સરલ ભાષામાં લખાયેલા ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રગટ કરી અતિ અલ્પ મૂલ્યે પ્રચાર કરશે. દરેક પુસ્તકની પાંચ પાંચ નકલ મેમ્બરને મોકલવામાં આવશે (તેનું પો. ખ. મેમ્બરો ઉપર છે)

૨ જો કોઈ ગૃહસ્થ પોતે પોતાના નામ તરફથી પુસ્તક છપાવવા ઇચ્છશે અને તેનું અમુક મૂલ્ય રાખી પ્રચાર કરવા ઇચ્છશે તો તેવા દરેક પુસ્તકોનું છપાવવા બાબત અને પ્રચાર કરવાનું બધું કામકાજ કમીશન વગર અને નિઃસ્વાર્થપણે કરી આપવામાં આવશે.